Politički subjekti u odnosu prema reformnom pokretu i starokatolicizmu – političko djelovanje radi slabljenja Katoličke Crkve u Kraljevini SHS-u do 1929. godine (I.)

Daniel PATAFTA*

• https://doi.org/10.31823/d.28.4.3 •
UDK: 272:32(497.1)"1918/1929" • Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 23. studenoga 2019. • Prihvaćeno: 2. prosinca 2020.

* Doc. dr. sc. Daniel Patafta, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Vlaška ulica 38, p. p. 432, 10 000 Zagreb, Hrvatska, d.patafta@yahoo.com

Sažetak: *Hrvatska starokatolička Crkva nastala je krajem 1923. godine kao neuspjeli pokušaj reformnoga pokreta dijela nižega katoličkoga klera koji je u razdoblju od 1919. do kraja 1923. težio za reformom i demokratizacijom Katoličke Crkve u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, ali i na poticaj beogradskih vlada, u početku samostalnih demokrata Svetozara Pribićevića, povezanih sa slobodnim zidarima, a kasnije velikosrpske Radikalne stranke, koje su joj davale izravnu i neizravnu podršku u institucionaliziranju i širenju, pokazujući time svoj antagonizam prema katolicizmu. Svi politički subjekti do 1929. godine koji su podržavali reformni pokret i Hrvatsku starokatoličku Crkvu činile su to iz političkoga oportunizma radi slabljenja društvenoga i političkoga utjecaja Katoličke Crkve u hrvatskom narodu, ali i iz vlastitih ideoloških uvjerenja.*

Ključne riječi: *reformni pokret, Hrvatska starokatolička Crkva, politički katolicizam, Pribićević, Stjepan Radić, srpski radikali, slobodni zidari, Katolička Crkva, politički oportunizam.*

Uvod

Liberalni procesi u Europi, potaknuti različitom ideološkom podlogom, postupno su pokretali i u hrvatskim ze-

mljama mnoge modernizacijske procese, ali su liberalne ideje pred Crkvu stavljale novi izazov i tražile reakciju.[1] Nakon građanskoga liberalizma 19. stoljeća, početkom 20. stoljeća pojavio se u Hrvatskoj novi tip liberalizma koji su pod utjecajem ideja Tomáša Garriguea Masaryka[2] donosili hrvatski praški studenti. Braća Antun i Stjepan Radić nudili su novu ideologiju za hrvatsko selo koja je uključivala i rastući bunt protiv utjecaja katoličkoga svećenstva u političkom životu Hrvatske. Unutar krugova novih liberala sve se više počelo govoriti protiv Rima, koji je vjerom i *latinizmom* podjarmio mnoge narode svomu političkom utjecaju, jer jedini neslobodni slavenski narodi jesu katolički narodi. Počelo se idealizirati pravoslavlje kao *narodno* i govoriti o stvaranju *narodne Crkve* u Hrvatskoj koja bi bila neovisna o Rimu.[3]

Uvjeti za početak reformnoga pokreta katoličkoga nižega klera postavljeni su u vrijeme postojanja Austro-Ugarske Monarhije. Nestankom Monarhije 1918. godine slomio se stoljetni društveni i politički okvir u kojem je Katolička Crkva bila jedan od važnih stupova habsburške dinastije te povijesna stvarnost koja je dosta suvereno oblikovala društveni i politički život. Liberalizam koji je krajem 19. i početkom 20. stoljeća dobio različite ideološke i političke smjerove odrazio se i u novoj političkoj stvarnosti u kojoj se 1918. godine našla Katolička Crkva u hrvatskom narodu. Nezadovoljstvo dijela nižega katoličkoga klera, utjecaj različitih političkih ideja i nova društveno-politička stvarnost nastala osnivanjem Kraljevine SHS-a/

[1] Usp. S. RITIG, Restauracija katolicizma u vrijeme narodnog preporoda, u: *Bogoslovska smotra* 20(1933.)2, 97–110.; S. RITIG, Restauracija katolicizma u vrijeme narodnog preporoda, u: *Bogoslovska smotra* 21(1933.)2, 105–123.; J. LAHNER, Gajeva demonstracija protiv zagrebačkome biskupu Hauliku, u: *Croatia sacra* 13–14(1944.)22–23, 61–71.; S. KOSTRENČIĆ, Jedna rič gospodinu Vukotinoviću – kao odgovor na njegov članak, koji je uvodni u 45. broju »Slavenskog Juga«, u: *Katolički list zagrebački* 1(1849.)25, 1–7.; J. KRIŠTO, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850. – 1918.*, Zagreb, 1994., 55–65.; M. J. MATAUŠIĆ, Odnos Katoličke Crkve prema najnovijim idejnim strujanjima u hrvatskim zemljama 1848. – 1900., u: *Bogoslovska smotra* 60(1985.)1–2, 196–215.; F. E. HOŠKO, Osnutak i prve godine »Zagrebačkog katoličkog lista«, u: *Riječki teološki časopis* 52(2018.)2, 273–288.

[2] Prvi predsjednik Čehoslovačke, filozof, političar i pedagog Tomaš Gariggue Masaryk 1918. godinu vidio je kao pobjedu češke reformacije nad austrijskom katoličkom monarhijom, s čime se identificirala i većina češkoga naroda koji su se odlučili pasivizirati u Katoličkoj Crkvi. Formalno su joj pripadali, ali bez prakticiranja aktivnoga vjerskoga života. Za Masaryka češki katolicizam nikad nije bio izvor narodnoga identiteta kao što je to primjerice kod Poljaka, Hrvata i Slovaka. Sam Masaryk je na vjeru gledao kao na individualnu stvar i pitanje savjesti. Masaryk se 1878. oženio sa Charlotte Garrigue i njezino je obiteljsko prezime uzeo kao svoje srednje ime. Garrigue je rođena u Brooklynu u protestantskoj obitelji, koja je među svojim predcima imala francuskih Hugenota. Rođeni katolik, Masaryk je postao protestant koji nije prakticirao vjeru. U tome je na njega uvelike utjecala dogma o papinoj nepogrešivosti iz 1870. godine i Charlotte, koja je odgajana kao unitarijanka, kao i njegov osobni pogled o slobodi vjeroispovijesti i pitanju savjesti.

[3] J. KRIŠTO, Liberalizam i Katolička crkva u Europi i u (Banskoj) Hrvatskoj, u: H.-G. FLECK (ur.), *Liberalizam i katolicizam u Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 46.

Jugoslavije u kojoj se Crkva u Hrvata prvi put našla u državi s pravoslavnom većinom nužno je dovela do pokreta unutar same Crkve. Reformni pokret dijela nižega katoličkoga klera u Hrvatskoj razvio se ponajprije kao reakcija na nesređena socijalna i staleška pitanja unutar same Crkve, da bi u određenim fazama polako prelazio od zahtjeva za opravdanom reformom u otvoreni sukob, ideologizaciju i potpao pod političke utjecaje različitih stranaka koje su nastojale oslabiti utjecaj Crkve na hrvatsko društvo i politiku. Bio je to uglavnom politički oportunizam određenih političkih stranaka koji je doveo do propasti pokreta i kao konačnoga i jedinoga rješenja stvaranja Hrvatske starokatoličke Crkve. Kompleksnost odnosa političkih stranaka, njihovih vođa i samih osoba iz redova reformaša i predstavnika crkvene hijerarhije, kao i stanje među simpatizerima reformnoga pokreta bilo je diktirano ideološkim i političkim oportunizmom različitih političkih i društvenih subjekata Kraljevine SHS-a/Jugoslavije, koji su naposljetku doveli do toga da se na HSC počelo gledati kao na produženu ruku protuhrvatske politike beogradskih vlada. Iako je to iznimno kompleksna stvarnost i slabo istražen dio hrvatske crkvene povijesti, u ovom radu nastojat će se dati uvid u ključne procese, osobe i političke subjekte koji su polazište za daljnje istraživanje te problematike.

1. Izolirani slučajevi reformnih pokušaja prije 1919. godine

Među katoličkim svećenicima početkom 20. stoljeća može se na marginama događanja uočiti određene tragove liberalizma. Elemente liberalnih shvaćanja može se naći unutar Hrvatske kršćansko-socijalne stranke prava koju je osnovao Stjepan Zagorac, kasnije istaknuti reformaš i starokatolik.[4] Juraj Cenkić, kasnije jedan od vođa reformnoga pokreta, 1913. godine na svećeničkom sastanku u Glogovnici predložio je veliku reformu crkvenoga financijskoga sustava koji je predviđao ukidanje lukna i parcelizaciju crkvenih imanja koja bi se podijelila seljacima.[5] Snažno intelektualno i socijalno gibanje među katoličkim klerom i laikatom nije moglo nadići socijalne razlike koje su postojale unutar same crkvene strukture. U vrijeme postojanja Monarhije visoki crkveni kler i dalje je bio uključen u zamršeni zemljoposjednički i polufeudalni sustav koji je sa sobom nosio velike povlastice na svim područjima. Stanje nižega klera često je bilo sasvim drukčije.

Već u razdoblju pred Prvi svjetski rat započeli su se okupljati neki katolički svećenici na tajnim sastancima gdje su raspravljali o aktualnim crkvenim problemima i mogućnostima za njihovo rješavanje. Jedan od takvih sastanaka održan je pred Prvi

[4] Usp. J. GROZDEK, V. ŠAFAR, *Novi pravac za Kršćansko-socijalnu stranku u Hrvatskoj*, Zagreb, b. d., 5.; *Program hrvatske kršć.-soc. stranke prava*, Zagreb, 1906.

[5] Usp. A. RADIĆ, Lukno se ukida, crkvene se zemlje diele!, u: *Dom* (1913.)38, 1–2.

svjetski rat u Rasinji, župi kojom je upravljao Stjepan Menzinger,[6] kasnije jedan od pokretača reformnoga pokreta. Sastanku su prisustvovali župnici Rikard Korytnik, Stjepan Zagorac i Stjepan Haberstock.[7] Svi će oni 1919. godine postati vodeće osobe reformnoga pokreta.

Za pretpostaviti je kako je izbijanje Prvoga svjetskoga rata onemogućilo daljnje razvijanje samoga pokreta, odnosno kako nije pogodovalo daljnjem nastavku razgovora o konkretnim i aktualnim pitanjima crkvene stvarnosti toga vremena. Taj prividni mir trajao je do 1917. godine, kada polako izbijaju određeni znakovi među katoličkim svećenstvom koji upozoravaju na to da među njima postoje određena previranja i nezadovoljstva u vezi s moralnim, disciplinskim, ekonomskim i socijalnim pitanjima.[8] Odnosno, te iste, 1917. godine izbit će dvije afere koje potvrđuju ranije rečenu tvrdnju. U prvom redu riječ je o istupu solinskoga natpopa don Nike Petrića s njegovom knjižicom *Rane u Katoličkoj Crkvi* i tzv. Svetokuzamskoj sinodi održanoj iste godine u mjestu Sveti Kuzam kod Bakra.

Upravo je Niko Petrić prekinuo šutnju nezadovoljnoga katoličkoga svećenstva izdajući svoju knjižicu *Rane u Katoličkoj Crkvi*. Knjižica je tiskana u Splitu 1917. godine. Prema njemu tri su rane koje štete Katoličkoj Crkvi: farizejstvo ili formalizam, klerikalizam i celibat. U predgovoru kaže da treba »čistu i uzvišenu Kristovu nauku što više osloboditi od ljudskog upliva i povratiti na izvornu čistoću«[9]. Prema Petriću lijek za te rane jest »zdrav razum, te Isus Krist i njegovo Evangejelje«[10]. Petrićeva knjižica svakako sadrži niz elemenata koji će biti glavni motivacijski razlozi reformnoga pokreta, čime je on jedan od preteča reformnoga pokreta, a kasnije i njegov aktivan sudionik. Pitanja koja je otvorio svojom knjižicom, kao i njegova suspenzija i napuštanje kleričkoga staleža učinit će ga jednom od vodećih osoba reformnoga pokreta.[11] Tiskanje njegove knjižice u prvom redu znači iskorak onoga

[6] Mentzinger se od početka zalagao za raskid s Katoličkom Crkvom i za osnivanje posebne vjerske zajednice. On je bio prvi reformni svećenik u Hrvatskoj koji je prešao na starokatoličku vjeru koja tada na teritoriju Kraljevine SHS-a nije imala ni jednu svoju župu ili kakvu drugu organizaciju. N. PETRIĆ, Uspomene iz godine 1919., u: *Hrvatski katolički kalendar Grgur Ninski*, Zagreb, 1939., 45.; Z. MATIJEVIĆ, Reformni pokret dijela nižega katoličkog svećenstva u Hrvatskoj (1919. – 1924. god.), u: *Povijesni prilozi* 8(1989.), 9.

[7] Usp. *Starokatolička crkva u Jugoslaviji*, Beograd, 1960., 30.

[8] Usp. V. NOVAK, *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb, 1948., 85.

[9] N. PETRIĆ, *Rane u Katoličkoj crkvi*, Split, 1917., 3–4.

[10] *Isto*, 4.

[11] Vladimir Vučić pisat će u *Starokatoličkom glasniku* 1963. kako ni Petrić ni njegova knjižica nisu utjecali na reformni pokret, kao i to da Petrić uopće nije bio aktivan u tome pokretu, dapače da je cijelo vrijeme bio pasivan sudionik te da se aktivirao tek kad je 1923. priznata Hrvatska starokatolička Crkva. V. VUČIĆ, Reformni pokret, u: *Starokatolički glasnik* (1963.)6., 7.; D. PATAFTA, Reformna gibanja i starokatolicizam u Dalmaciji, u: *Služba Božja* 58(2018.)3, 319–351.

dijela nezadovoljnoga katoličkoga svećenstva koje je smatralo da je reforma Crkve nužna.

Gotovo istodobno s pojavljivanjem Petrićeve knjižice katolički svećenici Bakarskoga kotara i grada Bakra održali su 27. travnja 1917. sastanak u mjestu Sv. Kuzam iznad grada Bakra. Motivacija toga sastanka bila je isključivo socijalne naravi, za razliku od Petrićeve knjižice koja je sadržavala i određene liberalne poglede na katoličku disciplinu. Godine 1917. u *Primorskim novinama* objavljen je članak pod nazivom *Materijalne prilike svećenstva u našem Primorju,* odnosno svojevrsna deklaracija svećenika Bakarskoga kotara upućena biskupskom ordinarijatu u Senju.[12] Glavni organizator i sastavljač pisma bio je trsatski župnik Andrija Rački.[13] Velika ratna neimaština koja je zahvatila stanovništvo Austro-Ugarske tijekom ratnih godina odrazila se i na materijalni položaj katoličkoga svećenstva, osobito župnika i kapelana, stoga je to pismo bilo odgovor na takvo teško stanje. I u samom uvodu *Primorskih novina,* koje donose cjelovit tekst toga pisma, navodi se kako je »uslijed prekomjerne skupoće, koja je svuda zavladala, palo i svećenstvo našega kraja u nevolju«[14]. Andrija Rački u *Spomen-knjizi župe na Trsatu* navodi kako je cilj sastanka u Sv. Kuzmi bila pravednija raspodjela crkvenih dobara čime bi se olakšao težak socijalni položaj nižega svećenstva u Primorju.[15] Reakcije službenih crkvenih organa uslijedile su vrlo brzo. Biskup Josip Marušić objavio je 7. lipnja u *Katoličkom listu* svoju poslanicu vezanu uz zahtjeve sudionika Svetokuzamske sinode.[16] Nakon toga biskup navodi niz akcija koje je poduzeo kako bi poboljšao materijalne prilike svećenstva svoje biskupije i taj prikaz završava konstatacijom kako dobri katolici nikada ne bi poduprli takav istup koji ide samo u prilog neprijateljima Crkve. Na kraju svoje poslanice optužuje sve potpisnike *Spomenice* za taštinu, umišljenu veličinu i preziranje biskupskoga autoriteta.[17]

Već to dovoljno govori o različitim polazištima, od kojih je Petrićevo bilo radikalno i duboko zadiralo u crkvenu disciplinu, dok je ono primorskih svećenika imalo

[12] Materijalne prilike svećenstva u našem Primorju, u: *Primorske novine*, 12. 5. 1917., 1.

[13] Usp. R. SKENDEROVIĆ, Andrija Rački i »Svetokuzamska sinoda« 1917. godine, u: *Riječki teološki časopis* 16(2007.)2, 325.

[14] Materijalne prilike svećenstva u našem Primorju, 1.

[15] Arhiv Župe sv. Jurja Trsat (dalje: AŽJT), Spomen-knjiga župe na Trsatu, 123.

[16] Taj odgovor biskupa Marušića objavili su svi katolički službeni i poluslužbeni listovi: J. MARUŠIĆ, Materijalne prilike svećenstva u našem primorju, u: *Službeni vjesnik biskupije senjske i modruške ili krbavske* (1917.)2, 2.; J. MARUŠIĆ, Materijalne prilike svećenstva u našem primorju, u: *Glasnik biskupija bosanske i srijemske* (1917.)11, 82–86.; J. MARUŠIĆ, Materijalne prilike svećenstva u našem primorju, u: *Katolički list* (1917.)23, 265–268.

[17] J. MARUŠIĆ, Materijalne prilike svećenstva u našem primorju, u: *Katolički list*, 266.

samo namjeru poboljšati njihov materijalni položaj. No ono što se može iz svega zaključiti jest činjenica da su oba ta događaja, svaki na svoj način, bila izraz nezadovoljstva nižega katoličkoga svećenstva u Hrvatskoj te nagovještaj reformnoga pokreta koji će tek uslijediti. Oni su u isto vrijeme i pokazatelj lošeg stanja toga dijela svećenstva koje je na taj način iskazalo svoje nezadovoljstvo postojećim stanjem u Crkvi u Hrvata.

2. Reformni pokret, samostalni demokrati i slobodni zidari

Oštar i odrješit odgovor crkvenoga vrha na Petrićevu knjižicu i Svetokuzamsku sinodu učinio je da do kraja 1917. godine više ni jedan katolički svećenik nije na takav način istupio u javnost. No ostaje neosporna činjenica da su oba ta slučaja pokazala nezadovoljstvo dijela katoličkoga svećenstva u Hrvatskoj, stoga tijekom 1918. godine u liberalno orijentiranim novinama, kao što je bila *Hrvatska/Jugoslavenska njiva*, izlaze nepotpisani članci ili pod pseudonimom koje su objavljivali nezadovoljni svećenici. Danas je teško utvrditi tko su bili autori tih članaka, ali za većinu se zna da je to bio tadašnji kapucin iz Rijeke o. Jeronim Dragutin Tomac.[18] U ljeto 1918. godine u Župi Dekanovec u Međimurju sastala su se tri katolička svećenika: Vinko Žganec, Đuro Vilović i o. Jeronim (Dragutin Tomac).[19] Raspravljali su o potrebi reforme u cijeloj Katoličkoj Crkvi, a posebno u provođenju reformi organizacije Katoličke Crkve u Hrvatskoj. Vilović i Žganec trebali su poduzeti korake oko organiziranja pokreta u sjevernoj Hrvatskoj. Glavna pitanja kojima su se bavili bilo je pitanje celibata i zavjeta čistoće kod katoličkih redovnika. Konačan rezultat dogovora bio je da svatko od njih promiče ideju reforme u svom krugu djelovanja i da se u tisku objavljuje što veći broj članaka kako bi se pridobilo i pripremilo laike i svećenike za pokret usmjeren prema reformi Katoličke Crkve.[20]

Pitanje celibata bilo je svakako najaktualnije. Tako su primjerice u bečkom Carevinskom vijeću češki zastupnici svećenici Jozef Stanek i Bohumil Zahradnik-Brodsky, budući vođa reformnoga pokreta u Češkoj, podnijeli interpelaciju u vezi s celibatom.[21]

---

[18] Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Ostavština dr. Dragutina (Jeronima) Tomca, Korespondencija Tomac – Petrić, Zagreb 23. IX. 1937., kut. 2., fasc. 6.; N. PETRIĆ, Hrvatski reformni pokret. Uspomene iz godine 1918. i 1919., *Hrvatski katolički kalendar Grgur Ninski*, Zagreb, 1938., 44.

[19] Tomac je 21. VIII. 1918., koristeći se pravom na ljetni odmor, otišao iz Rijeke u Dekanovec u Međimurju, gdje je tada župnik bio Vinko Žganec (HDA, Ostavština dr. Dragutina/Jeronima/Tomca, Korespondencija Tomac – Petrić, kut. 2., fasc. 6.).

[20] Usp. Z. MATIJEVIĆ, *U sjeni dvaju orlova*, 221.

[21] Usp. N. PETRIĆ, Reformacija katoličkog klera, u: *Jugoslavenska njiva* (1919.)12, 184.; K. DOČKAL, *Udio srpske crkve u češkom reformnom pokretu*, Zagreb, 1942.; D. PATAFTA, Češki reformni pokret, nastanak Češke narodne crkve i uloga Srpske pravoslavne crkve na stranicama hrvatskog tiska, u: *Croatica Christiana Periodica* 42(2017.)80, 105–130.

U Hrvatskom saboru to je učinio Stjepan Radić.[22] Matijević smatra kako su između Radića i predstavnika reformnoga pokreta postojale uske veze koje su ga potaknule na njegov saborski angažman protiv celibata.[23] Tomu u prilog ide i činjenica da su predstavnici nezadovoljnoga svećenstva održali potkraj 1918. godine sastanak s predstavnicima Hrvatske pučke seljačke stranke (HPSS). Sastanku su prisustvovali Stjepan Radić, Vladko Maček i Josip Predavec[24] te svećenici Ante Donković i Rikard Korytnik, član privremenoga odbora HPSS-a 1914. godine.[25] Očito je da su predvodnici reformnoga pokreta tražili i političku potporu, a kao najpogodnija stranka pokazao se HPSS, već samim time što je Korytnik bio jedan od osnivača stranke, ali i zbog izraženoga antiklerikalizma Stjepana Radića.[26] Osim pitanja celibata, jedan od motiva početka reformnoga pokreta bit će i pitanje položaja Katoličke Crkve u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Kod stvaranja nove države Južnih Slavena otvorit će se i pitanje vjerskoga ujedinjenja, odnosno reformski svećenici sve će više zahtijevati da se nadiđu barijere koje razdvajaju katolicizam i pravoslavlje, a s druge strane težit će se tomu da Crkva dobije što više *narodni* karakter i obilježja.

Dana 10. veljače 1919. na poziv Stjepana Menzigera i Rikarda Korytnika u Zagrebu su se sastali nezadovoljni katolički svećenici u Kraljevini SHS-u.[27] Josip Gunčević navodi kako su sastanak sazvali Juraj Cenkić, Rikard Korytnik i Menzinger.[28] Dok Niko Petrić spominje kako su ga sazvali Cenkić i Korytnik.[29] Na sastanku se okupilo

[22] A. DONKOVIĆ, Stjepan Radić, u: *Starokatolik* (1928.)8, 1.

[23] Usp. Z. MATIJEVIĆ, Reformni pokret dijela nižeg katoličkog svećenstva u Hrvatskoj (1919. – 1924. god.), 8.

[24] Maček i Predavec kasnije će stupiti u Hrvatsku starokatoličku Crkvu. Maček je pristupio starokatolicizmu jer se rastavio od prve supruge i oženio se njezinom sestrom (A. ŠKEGRO, Nadbiskup Šarić i starokatolicizam u južnom Uskoplju, u: P. JURIŠIĆ (ur.), *Ivan Šarić. Vrhbosanski nadbiskup*, Sarajevo, 2007., 333–334.).

[25] A. DONKOVIĆ, Stjepan Radić, 1. Taj susret predstavnika HPSS-a s Donkovićem i Korytnikom znak je da je Korytnik uspio pridobiti za svoje reformne ciljeve predstavnike ubrzo najjače hrvatske stranke. Sam Korytnik bio je uz braću Radić jedan od osnivača HPSS-a, stoga ni taj susret nije bio bez određene političke težine (Uspomeni Rikarda Koritnika, u: *Nova Reforma* 2(1919.), 11.). Kasnije će otvoreno pisati i govoriti o tome kako trebaju za svoje ciljeve pridobiti političke stranke i državu kako bi spriječili moguće biskupove progone i osigurali si jako društveno-političko zaleđe (Duhovnička smrt od Emila Mariota, u: *Nova Reforma* 2(1919.), 31.).

[26] Usp. S. BAKŠIĆ, Stjepan Radić, u: *Katolički list* (1928.)33, 427.

[27] *Starokatolička crkva u Jugoslaviji*, 20.; SVEĆENIK, Za slobodu mišljenja u katol. crkvi, u: *Jugoslavenska njiva* (1919.)22, 348.; Na okup, u: *Reforma* 1(1919.), 1.

[28] J. GUNČEVIĆ, Godišnjica pokreta nižeg klera u Jugoslaviji I., u: *Glasnik biskupija bosanske i srijemske* (1920.)3–4, 12.

[29] N. PETRIĆ, Uspomene iz reformnog pokreta, 45.

oko 20 do 25 svećenika.[30] Uglavnom su to bili mlađi svećenici i kapelani.[31] Glavnu riječ vodili su Korytnik,[32] Cenkić, Menziger,[33] Stjepan Haberstock i Stjepan Horvat. Cilj sastanka bio je da se od crkvenih vlasti zatraži rješavanje »socijalnih nepravdi koje pritišću niži kler«.[34] Tekst te rezolucije bit će objavljen u knjižici *Savremene želje katoličkog nižeg klera države SHS* tiskane u Bjelovaru 1919. godine. Autorstvo rezolucije i izjave obično se pripisuju Cenkiću, Korytniku ili Menzigeru,[35] iako Matijević smatra da je njezin konačan oblik rezultat kolektivnoga rada reformnih svećenika iz užega odbora izabranoga na zagrebačkom sastanku 10. veljače.[36] Kako su korice knjižice bile žute boje, a sama knjižica predstavljala je temeljni dokument organiziranja i djelovanja reformnoga pokreta, cijeli pokret nazvan je *žutim pokretom*.

Osnivanje nove države Kraljevine SHS-a podržali su članovi Seniorata, kao vodstvo Hrvatskoga katoličkoga pokreta (HKP), i cijeli hrvatski episkopat, izuzev vrhbosanskoga nadbiskupa Josipa Stadlera, koji je u prosincu 1918. umro. Vjersko pitanje bilo je iznimno važno za novonastalu državu te je već u prosincu 1918.

30 Petrić navodi brojku od 20 svećenika (N. PETRIĆ, Uspomene iz reformnog pokreta, 45.), dok Gunčević navodi brojku od 25 svećenika (J. GUNČEVIĆ, Godišnjica pokreta nižeg klera u Jugoslaviji I., 12.).

31 JEDAN SVEĆENIK VRHBOSANSKI, Crkveni celibat, u: *Vrhbosna* (1919.)7–9, 76.

32 Rikard Korytnik vrlo brzo nakon zagrebačkoga sastanka umire, 9. travnja 1919. Usp. Uspomeni Rikarda Koritnika, 10–12.

33 Stjepan Menziger prvi je svećenik član reformnoga pokreta koji je pristupio Starokatoličkoj Crkvi koja do tada na cijelom području Kraljevine SHS-a nije ni postojala. Petrić u svojim sjećanjima donosi dio iz pisma koje mu je iz Pančeva, gdje je bio nastavnik, poslao Menziger: »Da li poznajete moje ime, to neznam, nu da smo na istom bojnom polju to ćete saznati iz slijedećih redaka. Moje četverogodišnje svećeničko službovanje dovelo me je do spoznaje, da je taj stalež pun u nebo kričućih sablasti i perfektan farizejizam. Oslobođenje je moje došlo oslobođenjem otadžbine. Ostavio sam svećeničku službu i apsolvirao sam filozofiju. Tvrdo sam uvjeren, da mi u borbi protiv celibata legalnim putem ne možemo postići nikakav uspjeh. Katolička crkva imade duh imperijalistički, koji je u nju ucijepio sv. Augustin sa svojim 'Civitas Dei'. Taj će božji grad biti tada, kada će na mjesto civilnog klera zavladati redovnički, što neosporno opažamo na svim linijama katoličke administracije. Borba je naša ne sa papom i crkvom, već sa fratrima i drugim parasitima socijalnog poretka, kojima kao takovima konvenira današnja hierarhija i organizacija katoličke crkve. nama ne preostaje drugo, već se prilagoditi toj organizaciji ili segnuti za drugom. Ta druga bila bi po mom uvjerenju Starokatolička Crkva, koja tačno odgovara našim pravednim zahtjevima. Ona je katolička, ali nije imperijalistička, ona je iskrena, narodna, ona mora biti prava. zaista! Hrvatski narod nije od Rima ništa primio, već svoju narodnu propast kroz stotine godina. taj narod može i mora reći: 'Los vom Rom'. - To je nesumnjivo.« (N. PETRIĆ, Hrvatski reformni pokret. Uspomene iz godine 1919., 45.)

34 *Starokatolička crkva u Jugoslaviji*, 20.

35 V. VUČIĆ, Reformni pokret, 6.; *Starokatolička crkva u Jugoslaviji*, 20.

36 Usp. Z. MATIJEVIĆ, Reformni pokret dijela nižeg katoličkog svećenstva u Hrvatskoj (1919. – 1924. god.), 10.; Z. MATIJEVIĆ, *U sjeni dvaju orlova*, 224.

formirano Ministarstvo vjera, koje je postalo nadležno za sva pitanja iz područja religijsko-političkoga života. U Kraljevini SHS-u država i religija djelomično su se odvojile. Iako nije više postojala institucija državne Crkve, nije provedena ni potpuna laicizacija države, jer to nije bilo u interesu vladajućih elita, osobito zbog snažnoga utjecaja vjerskih institucija na vjernike, odnosno biračko tijelo.[37] Bez obzira na to što su gotovo svi relevantni predstavnici Katoličke Crkve u Hrvatskoj podržali osnivanje južnoslavenske države, već početkom 1919. godine zaoštrili su se odnosi u pitanju ingerencije nad sustavima odgoja i obrazovanja.[38] S vremenom se otvorio niz problema koji će početi opterećivati odnose Katoličke Crkve i države. Od onih ključnih to je bilo već spomenuto pitanje ingerencije nad sustavom odgoja i obrazovanja, gdje se Crkva suočila s nasilnom sekularizacijom i pokušajem potpune laicizacije sustava, i pitanje potpisivanja konkordata. Umjesto dotad relativno umjerenoga liberalizma Crkva se u novoj državi susrela s netolerantnim sekularizmom s ciljem potpune marginalizacije svih religijskih uvjerenja građana i svođenja na privatnu sferu.

U iznimno složenim vjerskim i političkim pitanjima u novonastaloj državi uvijek je u pozadini ostajala snažna uloga slobodnoga zidarstva koje je upravo postalo jedan od čimbenika u oblikovanju odnosa države prema Katoličkoj Crkvi. Dominantna politička stranka prvih godina postojanja Kraljevine SHS-a bila je Samostalna demokratska stranka Svetozara Pribićevića. Na snažan utjecaj slobodnih zidara upravo u toj stranci upozorio je 1958. godine Jovan Marjanović, koji u svome članku piše sljedeće: »Najzad na Demokratsku stranku je vršila određeni utjecaj i masonerija, čiji su mnogi članovi bili funkcioneri Demokratske stranke, povezani preko masonske lože s raznim zapadnim zemljama.«[39]

Stanje u Crkvi u Hrvata u vrijeme pojave reformnoga pokreta opisuje u svojim sjećanjima Ljuboslav Kuntarić st., istaknuti sudionik HKP-a, koji kaže kako je pojavi *žutoga pokreta* prvotni uzrok bio »vrlo kruti konzervativni institucionalizam« naslijeđen iz vremena Monarhije.[40] Kuntarić u svojim sjećanjima navodi na primjeru Međimurja kako su pod utjecajem Ivana Novaka, slobodnoga zidara, prodrle liberalne ideje među dio međimurskoga svećenstva, a kojega su podupirali Pribićevićevi samostalni demokrati. Navodi kako su »od vjere otpali dr. Vinko Žganec, Šafarić,

[37] Usp. I. HRSTIĆ, *Vrijeme promjena – Makarska 1918. – 1929.*, Zagreb, 2016., 392.

[38] Usp. Z. MATIJEVIĆ, Katolička crkva u Hrvatskoj i stvaranje jugoslavenske države 1918. – 1921., u: *Povijesni prilozi* 5(1986.)1, 1–93.

[39] J. MARJANOVIĆ, Političke partije Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1921. – 1929.), u: *Iz istorije Jugoslavije 1918. – 1945.*, Beograd, 1958.

[40] Arhiv franjevačkog samostana u Našicama (dalje: AFSN), Ljuboslav KUNTARĆ, Bilješke o prilikama u Katoličkom pokretu poslije 1918. godine, B-XVI-46-13, 6.

Juraj Lajtman, dr. Vidušić, Djuka Vilović. Njima su samostalni demokrati osigurali ekistenciju. Tako je framazun I. Novak uspio pocijepati katoličko svećenstvo preko jedne političke stranke«[41]. Kuntarić nadalje piše kako je vjenčanje Vinka Žganca u Dekanovcu izazvalo negodovanje puka koji je protestno napustio crkvu.[42] Nadalje u svojim sjećanjima bilježi osnivanje HPSS-a i Hrvatske pučke stranke (HPS) u Međimurju kao i njihove prve sukobe. Konstatira kako je pobjedi HPSS-a/HRSS-a na izborima 1921. godine pridonio nejasan socijalni program i loša nacionalna politika HPS-a te da je »pobjedom Hrvatske seljačke republikanske stranke odredjena linija hrvatske politike do 1941. god.«[43]

Reformni svećenici dobili su podršku od liberalnih listova u Hrvatskoj. *Riječ SHS*, glasilo Pribićević-Davidovićeve Demokratske stranke, u sažetom članku donosi smjernice djelovanja reformnoga pokreta naglašavajući kako »niži katolički kler ide za nizom vanjskih reforma katoličke crkve u Jugoslaviji a da ne dira u članke katoličke vjere s ciljem da provedu reformu katoličke crkve u našim krajevima u duhu modernog vremena«[44]. Autor članka ističe još jedan segment djelovanja reformnoga pokreta, a koji je uvijek nekako bio po strani iako je istaknut i u samim *Savremenim željama*, a to je rad na zbližavanju istočne i zapadne Crkve. Autori *Savremenih želja* navode kako je celibat glavna prepreka ujedinjenju Crkava, zato i zagovaraju njegovo ukidanje kako bi, prema njima, nestalo glavne prepreke u odnosima dviju Crkava te izražavaju duboko uvjerenje da »će se konačno latinska crkva s istočnom izmiriti baš na Balkanu«[45]. Ta nacionalno-religijska komponenta reformnoga pokreta uvijek je ostajala po strani svakoga govora o tome pokretu, dok je s druge strane činila jedno od središnjih pitanja cijeloga njegova djelovanja. Pitanje celibata koje su reformni svećenici stavljali dugo u prvi plan nije bilo samo pitanje promjene katoličke discipline nego i pitanje uklanjanja prepreka prema pravoslavlju. No taj način razmišljanja ponovno treba promisliti u kontekstu liberalnih idejnih strujanja koja su dugo dominirala hrvatskom društvenom i političkom scenom u vremenu neposredno nakon ujedinjenja, kada se nastojalo što više učvrstiti postignuto jedinstvo u novoj državi. Učvršćivanje toga jedinstva nije počivalo samo na liberalnim shvaćanjima jedinstva zajedničke države na temelju ravnopravnosti svih triju naroda nego se odražavalo i na religijskom planu u pokušajima približavanja katolicizma pravoslavlju. Taj zahtjev očitovao se i u želji da se u katoličko bogoslužje u Hrvatskoj uvede narodni jezik, odnosno da se povlastica služenja staroslavenske službe Božje protegne na čitavu

[41] *Isto*, 4–5.

[42] *Isto*, 8.

[43] *Isto*, 9–12.

[44] Pokret nižeg hrvatskog klera, u: *Riječ SHS* (1919.)239, 3.

[45] *Savremene želje katoličkog nižeg klera u državi SHS*, Bjelovar, 1919., 23.

Crkvu u Hrvata, kao svojevrsni most prema pravoslavlju. I u tome su reformni svećenici nailazili na podršku liberalnoga javnoga mnijenja.[46]

Iako je sam pokret bio unutarnje reformno gibanje u Katoličkoj Crkvi u Hrvatskoj, ponekad je bio dovođen i u vezu sa slobodnim zidarima. Za sada je nemoguće dokazati jesu li vodeći ljudi reformnoga pokreta bili izravno povezani sa slobodnim zidarima, ali su svakako uživali njihovu veliku podršku. Primjerice o. Petar Grabić uspoređuje reformni program Stjepana Zagorca, vodećega reformaša, s idejama poznatoga slobodnoga zidara Milana Marjanovića,[47] za kojega kaže da »neće da znade za kršćansko, ni za katoličanstvo (...)«[48]. Donošenje Vidovdanskoga ustava 28. lipnja 1921. godine, pri čemu su vodeću ulogu imali Pribićević i njegova Demokratska stranka, dovelo je do toga da se hrvatska liberalna javnost svrstala uz oporbeni blok predvođen Stjepanom Radićem. Zbog veza reformnoga pokreta sa zemaljskom vladom u Hrvatskoj i središnjom vladom u Beogradu, kao i zbog otvorene naklonosti Pribićevića i njegovih demokrata, liberalni je tisak počeo promatrati reformni pokret kao svojevrstan eksponent protuhrvatske politike.[49] Najzornije to svjedoči članak vodećega liberalnoga glasila *Obzor*, koje je sve do tada simpatiziralo pokret, a zatim piše sljedeće:

> »Ovaj pokret podupiran je od prvog časa od demokrata i to naročito onih, kojima nije stalo do hrvatstva ni do hrvatskog bogoslužja, prvo zato jer su Jugoslaveni a ne više Hrvati, a drugo zato jer su antiklerikalci, pa im je posve svejedno da li se uopće čita kakova misa. Ti demokrati najjače podupiru taj pokret, jer misle da će tim pokretom oslabiti i Hrvatstvo i katolicizam, a tim ojačati indirekte pravoslavlje, protiv koga nemaju ništa, mada je pravoslavlje kud i kamo 'klerikalnije' nego je katolicizam. Naravno ti demokrati i katolički antiklerikalci tvrde da smo svi mi Srbi i Hrvati jedan narod, ali da mi Hrvati imademo tuđu vjeru i Talijana za vjerskog poglavicu, a da je pravoslavna crkva skroz nacionalna 'srpska' (...). Naročito su demokrati išli za tim da oslabe upliv katoličke crkve i njenu snagu podupirući svaki pokret protiv katoličke crkve... Zar ti reformisti ne vide za čim se ide? Zar ne vide da su samo orudje demokrata, koji hoće da i na taj način pospješe 'asimilaciju' Hrvata. Mi smo zaista odlučni protivnici svakog ultramontanstva i klerikalizma... No kad vidimo da se vjera upo-

[46] Osječki katolici za slavensko bogoslužje, u: *Riječ SHS* (1919.)241, 3.; Pokret kat. nižeg klera u državi SHS, u: *Obzor*, 20. 5. 1919., 2.

[47] Usp. M. MARJANOVIĆ, *Smjernice obnove naroda*, Zagreb, 1919.

[48] P. GRABIĆ, Unija crkvi i reformno svećenstvo, u: *Katolički list* (1920.)32, 336.

[49] Z. MATIJEVIĆ, *U sjeni dvaju orlova*, 261.; D. PATAFTA, Hrvatski liberalni tisak o reformnom pokretu dijela katoličkog nižeg klera (1918. – 1923.), u: *Pilar* 11(2017.)1, 11–44.

trebljuje u političke svrhe i da se navaljuje na katolicizam, jer ga ispovijedaju Hrvati i Slovenci, onda mi (...) branimo... instituciju. Dopuštamo, da ti reformni svećenici rade bona fide, no njihov je rad i logički i psihološki jedna zabluda (...). Nesumnjivo će Hrvati odbiti ovaj politički pokret, koji pod krinkom nacijonalnog hrvatstva, faktično slabi hrvatstvo. A onima koji to podupiru i inspiriraju preporučujemo, da je ovaj ref. pokret sasma loše sredstvo da se Hrvate prevede u pravoslavlje.«[50]

Nakon donošenja Vidovdanskoga ustava reformni pokret podržavali su još jedino Pribićevićevi slobodni demokrati pod snažnim utjecajem slobodnih zidara i jedini medijski prostor dobivali su u tiskovinama koje su iznosile slobodnozidarske ideje i bile bliske samostalnim demokratima, kao što su *Slobodna Tribuna* i *Riječ SHS*. Da su slobodni zidari bili podupiratelji širenja reformnoga pokreta, a kasnije i starokatolicizma, potvrđuje u svojoj knjizi *Slobodnozidarska čitanka* beogradski slobodni zidar i veliki meštar lože *Jugoslavija* Vojislav Kujundžić koji piše: »Kad smo olako prenebegli ona dva ranija pokreta protiv Rima, negujmo, propagirajmo, agitujmo i širimo Staro-Katoličku Crkvu (...).«[51]

Da su članovi slobodnozidarskih društava bili usko povezani s vladajućim krugovima u Beogradu, osobito s Pribićevićevom Samostalnom demokratskom strankom, svjedoči i poprilično banalan primjer kako je odredbom Ministarstva prometa članovima Velike lože Jugoslavije dopušteno uz predočenje iskaznice lože putovati vlakom u pola cijene.[52] Stjepan Bakšić, govoreći o važnosti katoličkoga tiska, dovodi u usku vezu slobodnozidarske lože s vladama Pribićevićevih demokrata i srpskih radikala. On slobodnozidarske lože naziva »vrutkom protukršćanske agitacije« i veliku važnost otporu slobodnozidarskim idejama vidi u jačanju katoličkoga tiska kako bi uspješnije parirali ciljevima slobodnih zidara koje oni programiraju i ostvaruju pomoću tiska.[53]

Na Sušaku je u gradskoj vijećnici 26. srpnja 1919. na poticaj Nike Petrića osnovano društvo *Reformator* kako bi potpomagalo svećenike koji stradavaju u sukobu s episkopatom zbog svojih reformnih ideja i potpomaganja časopisa *Reforma*.[54] Na sastanku je pročitan proglas koji su objavile *Primorske novine*[55] i izabran je Promi-

[50] Reformni kler, u: *Obzor* 62(1921.)355, 3.

[51] V. KUJUNDŽIĆ, *Slobodno-zidarska čitanka*, Beograd, 1940., 122.

[52] Velika Loža državna institucija, u: *Katolički list* (1921.)7, 79.

[53] Usp. S. BAKŠIĆ, Za katoličku štampu, u: *Katolički list* (1924.)26, 305.

[54] Reformator. Društvo za potporu svećenika liberalnog nazivanja i za potpomaganje njihova glasila »Reforma« zvanog, u: *Nova Reforma* 2(1919.), 36.

[55] Jugoslavenski narode!, u: *Primorske novine*, 31. 7. 1919., 1.

cateljni odbor koji su činili Gjivo Supilo, odvjetnik i nećak Frana Supila, Andro Knez, općinski bilježnik i kasnije ministar, Niko Petrić, novinar i pravnik Maksim Mrzljak, Peroslav Ljubić, vlasnik i urednik *Primorskih novina*, Srećko Kovačević, trgovac i posjednik, Ivo Brgić, Vladimir Dečak, odvjetnik Ante Kraljić, pravnik Ivan Krzmarić i Mate Kević.[56] Očito je da je uz reformni pokret na Sušaku pristao onaj dio građanstva koji je s obzirom na svoje zvanje i društveni položaj bio uglavnom liberalno orijentiran. Ne čudi i uključivanje Peroslava Ljubića koji je u *Primorskim novinama* od samih početaka pokazivao neskrivene simpatije za reformni pokret, ali i stvarao društvenu klimu koja će taj pokret poduprijeti. Naime Ljubić kroz cijelu 1919. godinu izdaje niz članaka u kojima napada tobožnju rimsku protalijansku politiku po pitanju Rijeke.[57] Proglas društva *Reformator* na tome je tragu sadržavao mnoge elemente koji su išli mnogo dalje od reforme i polagano zagovarali raskol, osobito u dijelu u kojem kažu sljedeće:

> »Mi kao Jugoslaveni veselimo se i rado podupiremo svaki onaj pokret, koji ide za blagostanjem naše mlade države. Pokret našeg nižeg kat. svećenstva ne samo što je kulturnog, već je i političkog značenja. Taj pokret ne samo što priznaje jedinstvo našeg troimenog naroda, već ide za njegovim vjerskim ujedinjenjem. To je ono što nas u velike veseli, jer uvjereni smo dokle god ne budemo vjerski ujedinjeni i dokle god ne budemo imali našu narodnu crkvu, da će uvijek izmedju nas biti trzavica koje će uglavnom dolaziti iz latinskog Rima, a preko našeg višeg klera. sa današnjim našim višim klerom, koji je rekrutiran po kriterijima Beča i Rima, mi Jugoslaveni nećemo moći ništa učiniti.«[58]

U tom slučaju zamjetna je jedna novost koja će dovesti do toga da će se reformni pokret s vremenom sve više radikalizirati, a to je ulaženje svjetovnjaka u reformni pokret, što je učinjeno prvi put osnivanjem *Reformatora* na Sušaku. Na osnivanje

[56] Reformator. Društvo za potporu svećenika liberalnog nazivanja i za potpomaganje njihova glasila »Reforma« zvanog, 36.

[57] Češko svećenstvo i naše, u: *Primorske novine*, 24. 6. 1919., 2.; Naši odnošaji prema Rimu, u: *Primorske novine*, 26. 6. 1919., 3.; Braniteljima Vatikana, u: *Primorske novine*, 5. 7. 1919., 2.; Moderni pokret medju jugoslavenskim katoličkim klerom, u: *Primorske novine*, 13. 7. 1919., 2–3.; Braniteljima Vatikana, u: *Primorske novine*, 24. 7. 1919., 1.; Braniteljima Vatikana, u: *Primorske novine*, 25. 7. 1919., 1–2.; Braniteljima Vatikana, u: *Primorske novine*, 26. 7. 1919., 1–2.; Braniteljima Vatikana, u: *Primorske novine*, 27. 7. 1919., 1–2.; Vatikan i Jugosloveni, u: *Primorske novine*, 30. 6. 1919., 1–2.

[58] Jugoslavenski narode!, 1.; taj tekst proglasa društva *Reformator* pročitao je i o. Jeronim Tomac, tada još riječki kapucin, koji je uz tekst ostavio neke bilješke među kojima i onu u kojoj se ne slaže sa stvaranjem zasebne Crkve neovisne o papi i crkvenoj hijerarhiji. On je uglavnom kao i većina svećenika pristalica i simpatizera reformnoga pokreta zastupao ideju reforme Katoličke Crkve u Hrvatskoj, a ne raskid s Rimom (HDA, *Ostavština dra. Tomca*, kut. 1., fasc. 4.).

društva *Reformator* ponovno su se oborila katolička glasila. Najoštrije ju je napadao Petar Rogulja[59] u *Narodnoj politici*. Rogulja prvi spominje razliku između reformnoga pokreta kao pokreta katoličkoga svećenstva i navodi da u državi ima preko 1500 pristalica, dok je *Reformator* laičko udruženje koje podupire reformni pokret svećenstva.[60]

Skupina oko Nike Petrića u svojim je zahtjevima bila krajnje radikalna, a okupljala je i laike oko društva *Reformator*. Smatrala je da je jedini način da se provedu reforme napuštanje Katoličke Crkve. Odnosno, to je značilo osnivanje posebne hrvatske autokefalne zajednice s vlastitim ustavom, hijerarhijom i cjelokupnom crkvenom organizacijom.[61] Toj skupini oko Petrića uglavnom su pripadali liberalni građani neovisni o Crkvi i time u svojim zahtjevima radikalniji u provođenju reformi, pa i pod cijenu raskola.

Nakon propasti pokušaja provođenja reforme u Koprivnici tijekom 1921. godine[62] i pošto su izgubili službe u Crkvi, Stjepan Zagorac i Stjepan Vidušić odlaze u Beograd s namjerom da upoznaju vladu s idejama reformnoga pokreta. Tu su navodno dobili podršku Svetozara Pribićevića, predsjednika Samostalne demokratske stranke, čije su novine u Hrvatskoj davale veliki prostor u svojim izdanjima reformnom pokretu. Nije poznato kakva su obećanja dobili, no činjenica je da su očito bili dovoljno ohrabreni da zaposjednu koprivničku župu i otjeraju Jurja Špoljara. Zagorac se kasnije tužio kako ga je nuncij u Beogradu oklevetao kod ministra vjera Pavla Marinkovića da je plaćenik slobodnih zidara.[63] *Katolički list* bilježi kako su jamstva koja je Zagorac dobio od Pribićevića bila poticaj za njegov siloviti čin u Koprivnici. Članak zaključuje sljedećim riječima: »dvije su stvari začudne. Prva je, da Zagorac, idejni pristaša Radićev, traži zaštitu kod centralističkog ministra demokrate, a druga je, da centralistički ministar obećaje pomoć sljedbeniku Radićevu.«[64] *Narodna politika* također pripisuje Zagorčev čin jamstvima koja mu je dao Svetozar Pribićević.[65] Da su Pribićevićeva jamstva djelovala na Zagorca svjedoči i činjenica da je Zagorac od šefa policije tražio pratnju kako bi oduzeo ključeve crkve i župne kuće

[59] J. KRIŠTO, Petra Rogulja i razvoj Hrvatskog katoličkog pokreta, u: *Croatica Christiana Periodica* 25(2001.)47, 207–223.

[60] P. ROGULJA, Demokrati hoće da pooštre svoj kulturkampf, u: *Narodna politika* (1919.)191, 3.

[61] *Isto*, 47–48.

[62] Usp. D. PATAFTA, Reformni pokret i starokatolicizam u Koprivnici, u: *Podravina* 15(2016.)30, 174–198.

[63] S. ZAGORAC, *Narodna crkva i katolicizam*, Zagreb, 1925., 14–15.; Koprivničko pitanje i vlada, u: *Katolički list* (1920.)25, 195.; Siloviti čini »reformaša«, u: *Narodna politika*, 20. 7. 1920., 3.

[64] Koprivničko pitanje i vlada, 196.

[65] Siloviti čini »reformaša«, 3.

upravitelju Špoljaru.[66] U prilog tomu da je Zagorac uživao veliku Pribićevićevu potporu govori i to da se njegov pokret počeo nazivati *pokretom za Pribićevićevu crkvu*.[67] Glasilo Demokratske stranke *Demokrat* koje se tiskalo u Koprivnici otvoreno je iskazivalo simpatije za reformni pokret: »sa najvećom simpatijom pratimo ovaj pokret narodnih svećenika, pokret koji je radi svog velikog i kulturnog narodnog značenja svake potpore vrijedan.«[68] I kod suspenzije Zagorca *Demokrat* zauzima njegovu stranu: »naprotiv naš će župnik ostati pa ma se i cijeli Kaptol na glavu postavio.«[69] *Narodna politika* napada reformne svećenike kao Pribićevićeve eksponente i piše sljedeće:

> »Nakon bivšeg franjevca Miloševića i bivšeg radićevca Zagorca dolazi na čelo žutog pokreta Danuncijev čestitar i bivši kapucin Dragutin Tomac. Kao što se Pribićevićeva 'Riječ' zauzimala prije za Miloševiće, tako se sada zauzima za Tomca. Stvar je ista, samo se firma promijenila. 'Demokratima' je potrebna Pribićevićeva crkva, oni bi htjeli da se pomoću nje nametnu narodu koji ih je odbacio. Zato su poslali najprije u borbu Miloševića, kasnije Miloševića zamijenili sa Zagorcem, a sada misle da su našli svoga borca u signoru Tomcu. Ni on nema ni moralnih ni političkih za to da osnuje Pribićevićevu crkvu.«[70]

Vodstvo reformnoga pokreta na čelu sa Zagorcem u siječnju 1921. preselilo je djelovanje pokreta iz Koprivnice u Zagreb. Nakon ekskomunikacije svih članova reformnoga pokreta koji su prisustvovali misi na hrvatskom jeziku u Zagrebu, raskol je bio očit. Reformaši su nastojali legalizirati svoj položaj kao zasebna vjerska zajednica, međutim to im nije uspijevalo zbog odredaba članka 12. Vidovdanskoga ustava o vjerskim zajednicama u Kraljevini SHS-u. Nadbiskup Bauer dobio je od ministra vjera Ivana Krstelja uvjerljivo pismo kako vladi nije u interesu podupirati reformni pokret. Biskupi s područja Kraljevine SHS-a odlučili su se obratiti na najvišu državnu instanciju kako bi potpuno onemogućili potporu koju su ban Juraj Demetrović, član Pribićevićeve stranke i slobodni zidar, kao i njegov podban Franko Potočnjak[71] pružali reformnom pokretu i njihov otpor prema Bauerovim i

[66] Iz glavnog stana »žutog pokreta«, u: *Narodna politika*, 24. 7. 1920., 3.

[67] Žuti osnivaju Pribićevićevu crkvu, u: *Narodna politika*, 18. 8. 1920., 2.

[68] Svećenički žuti pokret, u: *Demokrat*, 4. 7. 1920., 2.

[69] Reformni pokret i natječaj za koprivničku župu, u: *Demokrat*, 18. 7. 1920., 3.

[70] Osnivači Pribićevićeve crkve, u: *Narodna politika*, 22. 8. 1920., 3.

[71] Juraj Demetrović primljen je u ložu *Maksimilijan Vrhovac* u Zagrebu 2. prosinca 1918., dok je Franko Potočnjak predratni slobodni zidar primljen u masonsku ložu u Budimpešti 1908. godine. M. GLOJNARIĆ, *Masonerija u Hrvatskoj*, Zagreb, 1942.; Potočnjak je napisao i tri protukatolička spisa: F. POTOČNJAK, *Hrvatska akcija po receptu Rima i Beča*, Zagreb, 1901., ISTI, *Pogledi na klerika-*

Krsteljevim nastojanjima da se suzbije reformni pokret. Vezano uz reformni pokret biskupi u *Predstavci* navode sljedeće:

> »Od kat. Crkve otpali svećenici, koji dižu formalnu bunu u kat. Crkvi, uživali su u Hrvatskoj sasvim očitu potporu pokrajinske vlade. To se može shvatiti samo tako, da vlada nalazi svoj interes u tome pokretu, a to opet znači, da vlada očekuje neke probitke za sebe, ako se u kat. Crkvi podupiru smutnje, ako se ona oslabi. Rado priznajemo istinu, da smo od centralne vlade u Beogradu već ponovno primili protivna uvjerenja, dapače i protivne odredbe osobito u najnovije vrijeme. Ali do danas se ne opaža u praksi ništa od toga i ako dalje tako ostane, moramo doći do uvjerenja, da nekome više vrijedi rovarenje desetak otpalih svećenika, bez ikakve religiozne ideje, nego li Crkva katolička.«[72]

Demetrović nije samo tolerirao i podupirao rad reformnih svećenika i njihova pokreta, dapače, nastojao je uvjeriti ministra Krstelja kako je prema pravno-političkim argumentima njegovo shvaćanje članka 12. Vidovdanskoga ustava prema reformnom pokretu pogrješno. U prilog tomu išao je i zaključak državnoga nadodvjetništva u Zagrebu koje je, kao nadležna institucija za tumačenje kaznenih djela i ogrješenja o državne zakone, zauzelo stav o posvemašnjoj kaznenoj neodgovornosti reformnog pokreta s obzirom na njihove pretenzije provođenja reforme u Katoličkoj Crkvi.[73] Demetroviću s vremenom nije preostalo drugo nego da se pokori višim organima vlasti.

Reformni pokret pokušao se proširiti i izvan Zagreba uz pomoć samostalnih demokrata. Misa na hrvatskom jeziku bit će održana i u Sisku u prostorima Velikog kaptola 29. listopada, i to u organizaciji tamošnjih članova Demokratske stranke. Taj slučaj potaknut će *Narodnu politiku* da to prokomentira na sljedeći način:

> »Već dulje vremena pripravljao im je teren ovdašnji listić, sada glasilo demokratske stranke, koji je pozvao otpadnike, da afirmiraju ‘hrvatsku’ stvar... Misu je oglasio organ demokratske stranke... Čudno je, dok demokrati s jedne strane ukidaju hrvatske nazive, ovdje se sad najednom

lizam u Hrvatskoj, Zagreb, 1903.; ISTI, *Malo istine iz naše nedavne prošlosti*, Zagreb, 1921.; u svojim člancima otvoreno je zastupao slobodnozidarske ideje i isticao ulogu slobodnih zidara u stvaranju Kraljevine SHS-a/Jugoslavije: ISTI, Kako izgledaju kubni blokovi koje su srpski masoni prinijeli u temelje ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca, u: *Obzor* (1928.)59, 28., ISTI, Slobodni zidari Hrvati u radu za narodno naše ujedinjenje i oslobodjenje u vrijeme rata, u: *Šestar* 1(1921.)4, 29.

[72] Predstavka jugosl. katoličkog episkopata o nepravdama protiv kat. Crkve u Jugoslaviji, u: *Katolički list* (1922.)18, 211; Vlada prema katoličkoj crkvi, u: *Narodna politika*, 5. 5. 1922., 3.

[73] V. NOVAK, *Magnum crimen*, 184–185.

u demokratskom listiću agitira za 'hrv. katolički pokret' i žarki hrvatski patriotizam.«[74]

Prema pisanju *Narodne politike* upravo je ta uska povezanost reformaša i demokrata u Sisku dovela do toga da se pokret nije uspio nimalo proširiti među stanovništvom.[75] Bez obzira na djelovanje nadbiskupa Bauera i ministra vjera Krstelja, reformni se pokret tijekom 1922. počeo značajnije širiti, ponajprije zahvaljujući neskrivenoj potpori Jurja Demetrovića i Samostalne demokratske stranke, koji su na pokret gledali s neskrivenom simpatijom i otvorenom potporom. Osnivanje *hrvatsko-katoličke župe* u Zagrebu, prve takve institucije reformnoga pokreta neovisne o Katoličkoj Crkvi, predstavlja trenutak razgraničenja u reformnom pokretu, svojevrsni međaš. Upravo je taj čin udario temelje organiziranju nove vjerske zajednice reformnih svećenika koja će 1923. godine prerasti u Hrvatsku starokatoličku Crkvu (HSC) i kao takva dobiti priznanje od države. Neuspješna borba za legalizaciju reformnoga pokreta kroz 1922. godinu svoje će ostvarenje dobiti u osnivanju HSC-a. Godina 1922. razdjelnica je u tijeku reformnoga pokreta koji se sve više udaljava od Katoličke Crkve i postaje zasebna stvarnost koja se usmjerava prema definitivnom raskolu.

Naredbom ministra vjera Ljube (Ljubomira) Jovanovića, osobnoga prijatelja nuncija Ermenegilda Pellegrinettija, Hrvatsko-katolička Crkva (HKC), kako su se nazvali reformaši, i cijeli pokret našli su se izvan zakona. Kako bi pronašli izlaz, Marko Kalogjerá i Stjepan Vidušić borave u Beogradu od 19. do 27. travnja 1923. i vode pregovore s ministrom Jovanovićem.[76] Rezultati tih pregovora nisu poznati, no zamjetno je kako je već 15. svibnja održan *sabor* vođa reformnoga pokreta na kojem je ime HKC-a izmijenjeno u Hrvatsko-katolička prvodobna Crkva.[77] Nemogućnost da se HKC legalizira i nova ministrova naredba prisilili su vođe reformnoga pokreta da pronađu rješenje kojim bi dobili dugo traženu legalizaciju. Na čelo pokreta stao je tada Marko Kalogjerá koji je predložio da HKC prijeđe na starokatolicizam.[78] Početkom studenoga Stjepan Vidušić i Ferdo Šišić, član zagrebačke slobodnozidarske lože,[79] borave u Beogradu i nastoje ublažiti vladine zakonske

[74] Pribićevićeva crkva u Sisku, u: *Narodna politika*, 31. 10. 1922., 2.; Hrvatski katolički pokret, u: *Sisački glas*, 5. 11. 1922., 2.

[75] Pribićevićeva crkva u Sisku, 2.; Hrvatska sv. služba Božja, u: *Sisački glas*, 19. 11. 1922., 1–2.

[76] Reformni pokret Hrvata-katolika, u: *Hrvatski katolički kalendar Grgur Ninski*, Zagreb, 1931., 64.

[77] HDA, Osobni fond Emilija Laszowskog, kut. 64.; Novi protestanti i skizmatici-starokatolici, u: *Život* 5(1924.)4, 223.

[78] M. BARBARIĆ, U povodu desetogodišnjice smrti prvog biskupa Hrvatske starokatoličke crkve Marka Kalogjera, u: *Glasnik Hrvatske starokatoličke crkve* 19(1966.)9, 10.

[79] H. MATKOVIĆ, Prilog proučavanju masonske organizacije u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, u: *Historijski zbornik*, 29–30 (1976. – 1977.), 529.; Ferdo Šišić pristupio je slobodnozidarskoj loži *Maksimilijan Vrhovac* u Zagrebu 23. studenog 1923. godine (M. GLOJNARIĆ, *Masonerija u Hrvatskoj*).

odredbe protiv HKC-a.[80] Moguće je da su Vidušić i Šišić pripremali teren kod vlade za novi smjer u kojem će istoga toga mjeseca krenuti cijeli reformni pokret i HKC prema starokatolicizmu. Postavivši temelje za zakonsko priznavanje, reformašima je uspjelo na temelju ustavnih prava dobiti 18. prosinca 1923. i zakonsko priznanje svoje nove Hrvatske starokatoličke Crkve. Ministarstvo vjera potvrdilo je navode predstavke od 7. prosinca i priznalo HSC. Beogradske *Službene novine* objavile su taj ukaz Ministarstva vjere 24. prosinca 1923., a zagrebačke *Narodne novine* 11. siječnja 1924. godine.[81]

Stav Katoličke Crkve bio je da je priznavanje HSC-a politički čin, ali ne više Demokratske stranke, nego sada srpske Narodne radikalne stranke: »i to je crkva, koju nose na rukama najprije demokrati (u početku), a onda radikali.«[82] Smatrali su kako je Hrvatska starokatolička Crkva priznata protuustavno i kako je to posljedica političkoga čina: »to je razlog, što su u početku starokatolike podupirali demokrati (Pribićević) a poslije i sada radikali. Slično je kao s Orjunom, jer je i nova crkvica neka Orjuna na crkvenom polju.«[83] Krajem godine u *Katoličkom listu* izišao je još jedan članak u kojem se na isti način insinuira povezanost legalizacije HSC-a s radikalima. Autor prvo napada reformaške svećenike koji su od »vjere otpali svećenici... koji su u službu tatskog, protukatoličkog, protukršćanskog, da i bezbožnog liberalizma... pa su te svrzimantije bacile u blato svoj katolički, hrvatski i svećenički značaj. Oni su puko svjesno oružje u rukama naših narodnih neprijatelja«[84]. U nastavku teksta autor precizira svoje optužbe o povezanosti HSC-a i radikala kada kaže:

> »‘Reformaški svećenici’ postali su puko orudje u rukama onih naših narodnih i vjerskih neprijatelja, koji nastoje hrvatski narod prevesti na pravoslavlje, a u nas je pravoslavlje istovjetno sa srpstvom. Da je doista tako, s pravom zaključujemo odatle: 1. što je vlada svim tim ‘reformaškim’ svrzimantijama odma podijelila lijepe službe; 2. što je podupirala usprkos prosvjeda katoličkog hrvatskog episkopata i protuustavno taj ‘reformaški’ pokret; 3. što im je dozvolila da protuzakonito kao otpadnici javno služe sv. misu; 4. što ih dandanas, ako i potajice, podupire i zaštiću-

[80] Usp. Iz »Hrvatske narodne crkve«, u: *Katolički list* (1923.)46, 559.; HDA, Osobni fond Emilija Laszowskog, kut. 64.; Vladine odredbe o t. zv. hrv. reformnoj crkvi, u: *Narodne novine*, 31. 3. 1923., 1–2; Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (dalje: NAZ), *Dnevnici nadbiskupa Bauera*, IV, 26. IX. 1922.; Iz Hrvatske narodne crkve, u: *Katolički list* (1923.)46, 559.

[81] Reformni pokret Hrvata-katolika, 66.

[82] Novi protestanti i skizmatici-starokatolici, 225.

[83] *Isto*, 227.

[84] Osvrt, u: *Katolički list* (1923.)52, 642.

> je; 5. što su u Češkoj isto takovi ‘reformaši’ i istoga programa prešli javno i formalno na pravoslavlje i to uz javnu agitaciju srpskog pravoslavnog episkopa Dositeja.«[85]

Oglasila se i sarajevska *Nedjelja* koja nastanak HSC-a dovodi u vezu s radikalima:

> »Otkako je naša radikalska beogradska vlada našim žutim svrzimantijama odobrila pangermasnku vjersku sljedbu ‘staro-katolika’ traže ovi glasnici na sve strane pristaše da im da im omoguće osnutak barem jedne ‘staro-katoličke’ crkvene općine. Oblijeću naročito oko javnih konkubinaraca i obećaju im da će im pozakoniti konkubinate... I radi ove nekolicine skrhanih tipova išla se državna vlast ponizivati pa izdavati odluku o priznanju jedne sekte, u našem narodu dosada sasvim nepoznate.«[86]

Očiti cilj spomenutih političkih stranaka i slobodnih zidara bio je sustavno slabljenje utjecaja i ugleda Katoličke Crkve s obzirom na njezinu važnu ulogu u obrani hrvatskoga nacionalnoga i kulturnoga identiteta u državi koja je sve više poprimala centralistička i totalitaristička obilježja. Također treba istaknuti kako su hrvatske političke stranke, pa dijelom i sama Hrvatska pučka stranka, i dalje lutale u novonastalim političkim okolnostima, dok je Katolička Crkva, u početcima i sama sklona ujedinjenju, prva osjetila udarce novoga režima na svoje institucije zbog snažne i velike uloge koju je imala u hrvatskom društvu.

[85] *Isto*, 643.

[86] Uspjesi pangermanske »staro-katoličke« sljedbe, u: *Nedjelja*, 3. 2. 1924., 6.

POLITICAL SUBJECTS IN RELATION TO THE REFORM MOVEMENT AND OLD CATHOLICISM – POLITICAL ACTION TO WEAKEN THE CATHOLIC CHURCH IN THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES UNTIL 1929 (I.)

Daniel PATAFTA*

Summary: *The Croatian Old Catholic Church was founded at the end of 1923 as a failed attempt by the reform movement of part of the lower ranked Catholic clergy, which in the period from 1919 to the end of 1923 sought to reform and democratize the Catholic Church in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, but also at the encouragement of Belgrade governments, initially the independent democrats of Svetozar Pribićević, associated with the Freemasons, and later the Greater Serbia Radical Party, which gave it direct and indirect support in institutionalization and expansion, thus showing its antagonism to Catholicism. All political entities until 1929 that supported the reform movement and the Croatian Old Catholic Church did so out of political opportunism in order to weaken the social and political influence of the Catholic Church among the Croatian people, but also out of their own ideological beliefs.*

Keywords: *reform movement, Croatian Old Catholic Church, political Catholicism, Pribićević, Stjepan Radić, Serbian radicals, Freemasons, Catholic Church, political opportunism.*

* Asst. Prof. Daniel Patafta, Ph. D., Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb, Vlaška ulica 38, P. O. box 432, 10000 Zagreb, Croatia, d.patafta@yahoo.com

Politički subjekti u odnosu prema reformnom pokretu i starokatolicizmu – političko djelovanje radi slabljenja Katoličke Crkve u Kraljevini SHS-u do 1929. godine (II.)

Daniel PATAFTA*

• https://doi.org/10.31823/d.29.1.2 •
UDK: 272:32(497.1)"1918/1929" • Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 23. studenoga 2019. • Prihvaćeno: 12. veljače 2021.

* Doc. dr. sc. Daniel Patafta, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Vlaška ulica 38, p. p. 432, 10 000 Zagreb, Hrvatska, d.patafta@yahoo.com

Sažetak: *Zbog veza reformnoga pokreta sa zemaljskom vladom u Hrvatskoj i centralnom vladom u Beogradu, gdje su na vodećim mjestima bili Pribićevićevi samostalni demokrati, kao i zbog otvorene naklonosti Pribićevića i njegovih stranačkih kolega, liberalni je tisak počeo promatrati reformni pokret kao svojevrstan eksponent protuhrvatske politike. Za Radićev odnos prema reformnom pokretu i starokatolicizmu može se ukratko reći kako je on bio oportunistički i politički motiviran radi slabljenja utjecaja Katoličke Crkve na selo i seljaštvo, osobito Hrvatske pučke stranke, kao temeljnu glasačku bazu njegove stranke. Iako je dio članova Hrvatske (pučke/republikanske) seljačke stranke djelovao radi propagiranja starokatolicizma iz interesnih razloga, Radić nikada javno nije podržao Hrvatsku starokatoličku Crkvu i njezino djelovanje, bez obzira na svoje antiklerikalne i antikatoličke stavove.*

Ključne riječi: *reformni pokret, Hrvatska starokatolička Crkva, politički katolicizam, Pribićević, Stjepan Radić, srpski radikali, slobodni zidari, Katolička Crkva, politički oportunizam.*

1. Stjepan Radić i katolicizam – antiklerikalizam i prikriveni antikatolicizam

Tijekom svoga političkoga djelovanja 20-ih godina Radić je u svojim govorima često napadao katolicizam i njegove

strukture. Jednim dijelom bilo je to potaknuto sukobom s HPS-om kao izrazom političkoga katolicizma oko zajedničkoga interesa među seljaštvom kao glasačkim tijelom obiju stranaka. Bliskost shvaćanja demokratskoga uređenja Crkve s onima koja će propagirati reformni pokret, a zatim HSC od početaka su Radića i njegovu stranku približili tim strujanjima.[1]

Nemoguće je govoriti o odnosu HSS-a (HPSS-a/HRSS-a) prema starokatolicizmu ako se ne analizira odnos Stjepana Radića prema katolicizmu uopće, odnosno njegov snažan antiklerikalni naboj. Njegov antiklerikalizam javio se pod Masarykovim utjecajem. Biskup Antun Mahnić napisao je u *Hrvatskoj straži* 1915. godine članak o Stjepanu Radiću, a 1924. prenijela ga je sarajevska *Nedjelja*. U njemu kaže sljedeće:

> »Masaryk je jedan od najodličnijih i najustrajnijih bojovnika proti katoličkoj vjeri. A isti Masaryk nastupa kao najodlučniji bojovnik proti bezvjerstvu i vjerskom indiferentizmu; bori se za vjerstvo i ćudoređe. Proti katoličkoj vjeri ne nastupa kao bezvjerac, već kao krivovjerac, kao fanatični sektant. Upravo zato ima u svojoj borbi još više uspjeha, dakako samo u negativnom pravcu (...) Masaryk je dokazivao, da je vjera potrebna za življenje i umiranje... da potrebujemo vjeru, a da je katoličanstvo za nas nemoguće; potrebna je nova kršćanska sekta, nova vjera. – Hrvatski se Masaryk zove Stjepan Radić. U Masaryka se je Radić školovao. Kakav učitelj takav učenik. Tako biskup Mahnić o Stjepanu Radiću g. 1915. A da Radić nije promijenio danas svoje kulturno naziranje, dokazano je i predosta prošlih dana. Kao što je nekada skupa sa Svetozarom Pribićevićem i sa Lorkovićem vodio pokret naprednjačke omladine i bio preduzeo da uništi katoličanstvo u hrvatskom narodu, tako navješćuje i sada, da će sa liberalnim demokratskim ministrima voditi borbu proti kulturno konservativnim Slovencima i Muslimanima. To je u Lorkovićevu 'Hrvatu' i u svome 'Slobodnom Domu' navijestio ovim riječima: 'Hrvatska republikanska seljačka stranka poslala je u ministarstvo takve ljude, koji će s naprednim srbijanskim ministrima dati jedan slobodnjačko-demokratski smjer prema Muslimanima i Slovencima, koji su zastupnici konzervativnog smjera [...]' Tako eto i Radić i Lorković i Pribićević. Proti katoličkoj Crkvi pravi trimurti! Ali će tih trimurta brzo nestati, a katolička će Crkva u vjekove živjeti.«[2]

[1] Usp. N. PETRIĆ, Reformacija katoličkog klera, u: *Jugoslavenska njiva* (1919.)12, 184.; A. DONKOVIĆ, Stjepan Radić, u: *Starokatolik* (1928.)8, 1.; S. BAKŠIĆ, Stjepan Radić, u: *Katolički list* (1928.)33, 427.

[2] Biskup Mahnić o Stjepanu Radiću, u: *Nedjelja*, 26. 10. 1924., 2.

Koliki je utjecaj na Radića imao Masaryk, može se iščitati iz Radićeve knjige *Češki narod na početku XX. stoljeća*. U knjizi Radić daje presjek povijesti Čeha do početka 20. stoljeća zadržavajući se na nekim poglavljima iz povijesti češkoga naroda koja su za njega bila sudbonosna. Na tim mjestima očit je Masarykov utjecaj. Kada Radić govori o husitizmu, kaže da je »po današnjim našim pojmovima husitizam bio borba češkoga naroda za slobodu savjesti proti tadašnjoj katoličkoj hijerarhiji, koja je njemačkom željeznom rukom poslužila naročito da prignječi narod češki«[3]. Radiću je osobito stalo da u knjizi prikaže husitizam, u skladu sa svojim ideološkim nazorima, blizak seljaštvu:

> »Već Husovi preteče, a još više sam Husov život i pogotovo njegova mučenička smrt zadahnuše cijelu češku takovim vjerskim zanosom, s kojim se donekle može prispodobiti samo današnje narodno oduševljenje najprobudjenijih slavenskih naroda. Seljaci se u to doba sakupljaju na brežuljcima u tisućama da čuju riječ istine i da se u svojoj čistoći pomole Bogu.«[4]

Neuspjeh češke braće Radić vidi u njemačkoj i katoličkoj reakciji pod »jezuitskim vodstvom«.[5] Analizirajući razloge gubitka samostalnosti Češke početkom 17. stoljeća, Radić ih vidi u češkom otporu njemstvu i Rimu, a glavne krivce nalazi u češkom plemstvu.[6] Radić dalje govori o prijeziru i tlačenju koje su Slaveni trpjeli od Rima i Carigrada.[7] Zatim cjelovito prenosi češki reformni program iz revolucionarne 1848. godine, u kojem, među ostalim, piše i ovo:

> »Katoličku crkvu smatramo za glavnu zemaljsku crkvu, ali tako, da i druge crkve u našoj zemlji imaju potpunu slobodu. Promjene u katoličkoj crkvi, koje smatramo potrebnima i za koje ćemo se vazda boriti jesu: da se ukine celibat (beženstvo), da svećenik bude pravim državljaninom i da se ne protivi prirodi; da se uredi više biskupija, da biskupi opet budu samo stariji svećenici, a nipošto svjetski velikaši; da se mjesto latinskog uvede narodni jezik u crkvu, crkvene sinode, da se ukine patronat, da svećenici napreduju po zaslugama, da se ukine štola, desetina itd., a uvede stalna i pristojna plaća, da se učiteljski i svećenički stalež spoje u jedno.«[8]

[3] S. RADIĆ, *Češki narod na početku XX. stoljeća*, Zagreb, 1910., 38.

[4] *Isto*, 68.

[5] *Isto*, 94.

[6] *Isto*, 97–98.

[7] *Isto*, 109.

[8] *Isto*, 163.

Mnoge od tih zahtjeva, koje je iznjedrio liberalizam 19. stoljeća, nastojat će provesti i hrvatski starokatolici u svojoj organizaciji i programu, što uvelike govori kako je starokatolicizam u hrvatskom društvu izrastao na liberalnim shvaćanjima formuliranim u 19. stoljeću. Ta liberalna shvaćanja 19. stoljeća, pod utjecajem Masaryka i povezujući ih sa svojom ideologijom, Radić je prenio u 20. stoljeće.

Radi bolje analize odnosa Stjepana Radića prema katolicizmu svakako treba predstaviti članak svećenika Matije Manjarića *Braća Radić i hrvatski katolici* tiskan 1910. godine u *Vrhbosni*. Manjarić piše taj članak kao odgovor na reakciju braće Radić na njegovu radnju *Braća Slovenci i braća Radić*. Prema njegovim riječima, ta reakcija traži odgovor jer želi analizom nekih izjava braće Radić pokazati u kojem smjeru ide njihova HPSS i koliko je to važno za Hrvate katolike. Navodi kako je Stjepan Radić bio nezadovoljan njegovom metodom kojom je analizirao vjerske nazore njega i njegova brata. Manjarić predbacuje Radiću kako pomno prati njegov rad »i brata Vam dra Antuna od početka tog rada, nijesam u tim stvarima još naišao na kakvo protuslovlje, da bi ste se dakle Vi, jedan ili drugi, u vjerskim pitanjima načelno izrazili kao odlučni i uvjereni katolici. I jedan i drugi izbjegavate dosta oprezno svaku otvorenu i muževnu izjavu o tim pitanjima (...)«[9]. Manjarić zaključuje sljedeće:

> »(...) a nikako Vas ni solju ni vilama dovesti, da nam već jednom kažete: Jeste li vi katolik ili nijeste? I to, jeste li onaki, kakvim Vas hoće kat. crkva; ako takav pak nijeste, kakvi ste? (...) Vaš opće poznati postupak na Vašim stranačkim skupštinama, koje Vi redovito otvarate sa 'Hvaljen Isus!', zatvarate sa 'Tebe Boga hvalimo!' a kad zazvoni na pozdrav Gospin, onda pobožno kapu skidate i molite pred svijetom? Je li to iskreno? (...) Ili Vi mislite, da je slobodno i lijepo javno moliti se, a ružno i grješno istinu i božanstvenost nauka Kristova i njegove crkve priznati? Ako je tako, onda Vi nijeste katolik, nego možda kakav 'Kršćanin' po kalupu tolikih američkih, engleskih i ruskih pietističkih sekata, koje rado i revno mole, ali za kakav dogmat ili crkvu neće ni da čuju. U istinu ne bi bilo nikakovo čudo, ako bi Vas tkogod takvim smatrao, jer bi to bio posve logičan zaključak Vašeg dosadašnjeg držanja u vjerskim stvarima.«[10]

Autor zatim kaže da je temeljno načelo i glavni cilj HPSS-a da u Hrvatskoj vodi borbu protiv katoličke propagande i rimske politike koja je naše seljake dovela u nemili očaj. Nadalje piše kako je Radić pred javnošću glavni krivac svih uvreda i kleveta protiv Katoličke Crkve i vjere koje su iznesene u *Hrvatskoj misli*. Manjarić mu predbacuje da u svom *Domu* izlijeva mržnju protiv pape, »latinskog Rima, rimskih kar-

[9] M. MANJARIĆ, Braća Radić i hrvatski katolici, u: *Vrhbosna* (1910.)20, 315–317.

[10] *Isto*, 319.

dinala, katoličkih misija, katoličkih popova itd.«[11]. Manjarić govori kako HPSS na svojim skupštinama sa svim svojim pobožnim govorom nalikuje na jednu vjersku sektu, više nego na političku stranku. Prigovara im da njihovi govori (braće Radić) poprimaju »karakter sektarskog fanatizma i razvijaju se u idolopoklonstvo spram početnika toga sektarstva«. Zato on još ne tvrdi da je seljačka stranka već sada krivovjerna sekta, a braća Radić tvrdokorni krivovjerci, »ali ostajem na temelju dugotrajnog i mirnog proučavanja rada i karaktera braće R[adić] i svih simptomatičnih pojava kod njihovih pristaša, da su počeci toga zla tu, i da će se potpuno razviti, nastave li braća R[adić] onakva nekatolička vjerska načela širiti među seljaštvom, kakva su dosle širili te odbijati to seljaštvo od crkve katoličke i mraziti ga sa svećenstvom (...)«[12]. Kaže, u nastavku teksta, kako je jedini cilj braće Radić otrgnuti seljaštvo od Katoličke Crkve i svećenstva te svojim materijalističkim stavom potpuno dotući svaki vjerski osjećaj.[13] U nastavku svojega razlaganja navodi izjavu Stjepana Radića: »Mi stojimo i na religijskom stanovištu. Za to nam kažu da smo klerikalci, prem nas klerikalci najviše proganjaju, jer smo najpogibeljniji neprijatelji popova. Naša je deviza: Vjeruj u Boga, ali ne u popa.«[14] Za braću Radić, prema Manjariću, katolička vjera nema nikakvo božansko utemeljenje. Osvrće se i na izjavu Stjepana Radića kako se oni ne bore protiv katolika, nego *katoličkih pokretaša*, i to zato što hrvatskoga seljaka žele učiniti samostalnim stvorom koji služi samo Bogu. Optužuje Stjepana Radića da pod pobožnom krinkom širi materijalizam i panteizam.[15]

2. Stjepan Radić (HPSS/HRSS/HSS) i Hrvatska starokatolička Crkva

Prateći Radićev odnos prema starokatolicizmu, može se ukratko reći kako je on bio oportunistički i politički motiviran radi slabljenja utjecaja Katoličke Crkve na naše selo i seljaštvo kao temeljnu glasačku bazu njegove stranke. Iako je dio članova HRSS-a/HSS-a djelovao radi propagiranja starokatolicizma iz interesnih razloga, Radić nikada javno nije podržao HSC i njegovo djelovanje.

Neki slučajevi pokazuju kako su u propagiranju starokatolicizma bili aktivni članovi HPSS-a/HRSS-a. Kod tzv. Stenjevečkoga slučaja u prijelaz dijela župljana na starokatolicizam bili su upleteni članovi Radićeve seljačke stranke.[16] *Katolički list* za cijeli slučaj optužio je »prononsirane Radićeve agitatore koji su nosioci ne samo

[11] M. MANJARIĆ, Braća Radić i hrvatski katolici, u: *Vrhbosna* (1910.)21, 329–330.

[12] *Isto*, 331–332.

[13] *Isto*, 332.

[14] M. MANJARIĆ, Braća Radić i hrvatski katolici, u: *Vrhbosna* (1910.)23, 366.

[15] *Isto*, 368–369.

[16] Usp. D. PATAFTA, »Stenjevečki slučaj« i Šaptinovci – primjer prelaženja u Hrvatsku starokatoličku crkvu, u: *Croatica Christiana periodica* 89(2019.)1, 143–170.

njegove politike nego i propagatori sviju onih protucrkvenih načela, koja zastupa Radić. I ti sada postadoše 'apostoli' proselitisma u Stenjevcu«[17]. Prema dopisu u *Katoličkom listu* doznaje se kako je za agitaciju starokatolika u Lipovljanima bilo ključno pitanje davanja lukna župniku. Pobunili su se župljani dviju filijala, Krivaj i Kraljeva Velika, i pozvali u svoja sela predstavnike starokatoličke crkve. Iako autor navodi davanje lukna kao povod, on uzrok vidi u tome što su vođe pobune bili pristaše Radićeve stranke, za koje kaže:

> »Areligiozni i pasionirani Radićevi agitatori, nosioci ne samo njegove političke ideologije, nego propagatori sviju protucrkvenih načela, koje zastupa Radić. Oni su bili protivnici Rima već i prije spora o luknu i poznato je, da su prema duhu Radićevih kulturnih načela već dulje vrijeme stajali u duševnoj vezi sa starokatoličkim vođama (...).«[18]

Teško je odrediti točan trenutak pojave starokatoličkoga vjerskoga pokreta u zabačenom zapadnoslavonskome mjestu Bijela Stijena, smještenom na jugu župe Čaglić.[19] Prethodnik župnika Josipa Buturca, župnik Ivanko Vlašićak, izvijestio je nadređene u Zagrebu kako su se starokatolici u njegovoj župi počeli organizirati u godini velikoga političkoga zaokreta Stjepana Radića, tj. 1925. godine. Vlašićak je dodao kako je u biti riječ o zajedničkoj radićevsko-komunističkoj akciji, koja je naišla na podršku određene grupe seljaka, koja je imala isključivo osobne razloge za sukob s čaglićkim župnikom. U izvještaju o prilikama u župi iz studenoga 1925. godine naveo je kako su »radićevski vođe: Mato Mijačević i Miško Marošević, komunisti: Marko Šimić i Marko Kljakić te par konkubinaraca išli (...) ovdje od kuće do kuće zbog prijelaza na starokatolički vjeru. nagovaranjem i prijetnjom skupiše doduše nešto ološa (...)«[20]. *Katolički list* navodi kako u Splitu radi za starokatolike Niko Petrić, koji »se ubraja u vodstvo Radićeve stranke u Dalmaciji. Gradski anagrafski ured saopćuje, da je Niko Petrić pomoću vjenčanja okupio oko sebe 15 osoba starokatoličkih«[21]. Prema pisanju sarajevskoga *Katoličkoga tjednika* starokatolici u selu Dubravama imali su potporu lokalnih vođa HSS-a. Navodi se kako je na službenoj Radićevoj izbornoj listi na drugom mjestu Ivo Tomić, predsjednik starokatoličkoga crkvenoga odbora i njihov glavni agitator.[22] Nešto pristaša imali su u selima Husina, Dubrave i Par Selo. Privremenim starokatoličkim župnikom ime-

[17] »Proselitizam starokatolika«, u: *Katolički list* (1924.)12, 153–154.

[18] Nasilja starokatolika, u: *Katolički list* (1925.)52, 689.

[19] Usp. I. MIŠKULIN, Čaglićka epizoda – prilog životopisu Josipa Buturca, u: *Croatica Christiana periodica* 34(2010.)66, 87–113.

[20] NAZ, Nadbiskupski duhovni stol, 1925., 7121.

[21] Broj starokatoličkih vjernika, u: *Katolički list* (1928.)2, 15.

[22] Morančani: Starokatolici, *Katolički tjednik*, 23. 1. 1927., 7.

novan je Ljubo Satler »koji je na posebnu intervenciju podsekretara u Ministarstvu financija Neudorfera, pristaše Radićeve stranke, postavljen za ravnatelja biskupske kancelarije starokatoličke crkve u Zagrebu«. Isto glasilo navodi kako starokatolički agitatori u tuzlanskom kraju imaju potporu vodstva lokalnoga HSS-a, osobito njegova predsjednika koji otvoreno agitira za prelazak na starokatolicizam.[23]

Jedan od ključnih tekstova za razumijevanje toga odnosa jest nekrolog Stjepanu Radiću u *Katoličkom listu* iz 1928. godine. Iako je nekrolog nepotpisan, pretpostavlja se da je autor Stjepan Bakšić, tadašnji urednik *Katoličkoga lista*. Nekrolog je izvrstan izvor u kojem je detaljno analiziran Radićev stav prema kršćanstvu, Crkvi i svećenstvu, ali i njegov odnos prema reformnom pokretu, odnosno kasnije prema HSC-u. Autor na početku članka utvrđuje kako »nema dvojbe, da je pokojni Stjepan Radić, najmarkantnija ličnost našega doba. Njegovo je ime poznato ne samo kod nas, nego i u stranom svijetu. Bio je čovjek velikih, upravo genijalnih ideja«[24]. Kada govori o Radićevu odnosu prema kršćanstvu i Crkvi, autor kaže da je njegova ideologija bila prožeta naravnom etikom i naravnom religijom, i to ne onakvom kakvu naučava kršćanska filozofija, nego modernim slobodoumnim nazorima na kojima se nadahnjivala Europa krajem 19. i početkom 20. stoljeća, a kakvu je branio i naučavao Radićev učitelj Masaryk. Slično je desetljeće ranije pisao i Manjarić u *Vrhbosni*. Nadalje kaže kako Bog prema tom nauku postoji, ali on ne može biti subjektom praktičnoga života. Zato je Radić svojim organizacijama davao čisto naturalističko obilježje. Kako je u Radićevim govorima i cijelom njegovu pokretu živio naturalistički duh, očito je da on nije imao mnogo veze s idejama o kršćanskom društvu koje je donijelo kršćanstvo. Zato Radić od početaka svoga djelovanja ustaje protiv kršćanstva, Crkve i svećenstva. U tekstu je navedena njegova izjava iz 1904. godine: »Hrvati ne će biti tako dugo sretni dok ih Rim ne prokune.«[25] Bakšić navodi kako je Radić tomu ostao dosljedan do kraja, »a naročito mu je dao izražaja poslije rata, kada je pogodujući u propagandističke svrhe svim i najlošijim narodnim instinktima, tako reći dnevnice, udarao protiv klera i Crkve«[26]. Zatim navodi neke njegove govore koji jasno izražavaju Radićev antiklerikalizam i oštre napade na Crkvu i svećenstvo. Primjerice navodi njegov govor u Ljubljani i Velikoj Loki iz 1925. godine, gdje Radić kaže sljedeće:

> »Vjera je osvjedočenje i savjest pojedinca, ona je njegova privatna stvar kao džepni rubac. U našoj je državi uvjerenje slobodno i zato to je konac

[23] Starokatolici u Bosni, *Katolički list* (1926.)22, 313.

[24] S. BAKŠIĆ, Stjepan Radić, 425.

[25] *Isto*, 427.

[26] *Isto*.

> vjerskih borbi. Vjera je odnošaj čovjeka s Bogom, a ne s popom. Molitva je razgovor s Bogom, a ne blebetanje po kruničnim zrncima.«[27]

Možda je u njegovu antiklerikalizmu još znakovitija izjava koju je rekao u Tuzli 21. kolovoza 1926. godine: »Mi ne ćemo da se vjerom vežemo uz Rim, niti da se podvrgnemo papi. Zato autor zaključuje: na temelju ovakve ideologije posve je logički, da su i Radić i njegovi dublji pristaše bili skloni onoj propagandi, koja se kod nas stala vršiti za t. zv. starokatolicizam.«[28] Tako autor navodi i Radićevo pismo iz zatvora koje je 1925. godine poslao srpskim krugovima i u kojem tumači zašto je bio republikanac. U tom pismu on navodi opasnost od klerikalizma, uzimajući za primjer Antona Korošca koji je slovenski domoljub, ali mu je »glava u Rimu«. Klerikalizam je opasnost i prepreka sjedinjenju Hrvata i Srba i to ne će biti moguće dok se Hrvati ne oslobode Rima. Hrvati, prema Radiću, ne mogu prijeći na pravoslavlje i to nije potrebno, zato treba osnovati hrvatsku Crkvu nezavisnu od Rima, nacionalnu, koja bi se s vremenom spojila s pravoslavljem. Za to će se s vremenom moći upotrijebiti starokatolička Crkva. Dalje nastavlja kako nema potpunoga narodnoga ujedinjenja bez vjerskoga i zato svaki narod treba stvoriti svoju Crkvu te zaključuje: »naša bi generacija morala ispuniti barem jedan preduvjet, a to je da se Hrvati oslobode Rima. To će biti za par godina, ako mi, Hrvati i Srbi budemo složni, i ako sredimo državu, pa dobijemo vremena i mogućnosti da pripravimo široke hrvatske slojeve, pa makar i za hrvatsku starokatoličku crkvu.«[29] Autor smatra kako su te riječi plod Radićeva uvjerenja i njegova nazora i ponovno navodi jedan njegov govor, održan u Vinkovcima 5. srpnja 1927. godine, u kojem je rekao: »hrvatsko selo je bilo duboko vjersko, ali nije bilo popovsko. Premda smo se nalazili između Carigrada i Rima, mi smo Hrvati bili slobodni od bizantizma i od papizma. Dok su najveći narodi imali ultramontanske ili popovske stranke, mi smo imali svoju narodnu crkvu.«[30] Nakon toga progovara o Radićevim napadima na svećenstvo navodeći neke njegove govore. Tako je kod sprovoda pristaše reformnoga pokreta Mirka Krpića-Močilara 1922. godine izjavio dosta pogrdno o svećenicima: »danas kod inteligencije imade malo vjere, a najmanje je imade kod popova. Popovi se najmanje mole i onda, kad mole, misle na kuharicu.«[31] Zato je Radić morao nužno doći u sukob s klerom jer je u narod unosio animozitet prema kleru, teoretske zablude i praktični indiferentizam prema Crkvi i kršćanstvu. Autor žali što je Radić na samrtnoj postelji odbio primiti sakramente umirućih.

[27] *Isto*, 427–428.

[28] *Isto*, 428.

[29] *Isto*.

[30] *Isto*.

[31] *Isto*, 429.

Tijekom svoga političkoga djelovanja 20-ih godina Radić je u svojim govorima često napadao katolicizam i njegove strukture. *Katolički list* početkom veljače 1924. godine osvrće se na jedan Radićev napad na papu, u kojem do izražaja dolazi njegov animozitet prema katolicizmu, osobito prema Rimu. Autor članka karakterizira Radića kao dobro poznatoga podmukloga napadača na Katoličku Crkvu i papu. On utvrđuje kako Radić poznaje duboki vjerski osjećaj hrvatskih katolika pa to ne čini otvoreno, »nego to čini na veoma osebujan, no podmukli i odvratan način. Na svojim političkim skupštinama započinje govor s 'Hvaljen Isus i Marija' a nastavlja ne samo s najvećim pogrdama na katoličko svećenstvo nego često i na dogme kat. vjerovanja«[32]. Zato ga autor naziva »kršćaninom novog kova Masarykova«, koji nema određene religiozne forme i koji želi od hrvatskoga naroda učiniti isto to svodeći njegovu vjeru na subjektivno nutarnje raspoloženje. U svom *Slobodnom domu* on je napao Papu da je blagoslovio predaju Rijeke Talijanima u režiji Nikole Pašića i Momčila Ninčića i zato se prema Radiću u hrvatskom narodu ne smije pojaviti »ni svećenik, ni svjetovnjak, da nas Hrvate uvjeri, da nam je rimski papa politički prijatelj i da mi Hrvati moramo voljeti katoličku politiku«[33].

Najpoznatiji Radićev govor protiv Crkve i svećenstva jest onaj koji je 28. rujna 1924. godine održao u Krašiću, a u cijelosti su ga prenijeli *Katolički list* i *Slobodni dom*. U tom govoru Radić se osvrnuo na okružnicu jugoslavenskih biskupa povodom 1000. godišnjice hrvatskoga kraljevstva te ju je žestoko napao. Njihovu okružnicu on je nazvao *poganskim pismom* i zato kaže svojim slušateljima: »vi znate da je drugo Bog, drugo vera, a drugo pop.«[34] Od važnijih dijelova toga govora ističe se Radićev naglasak na tome da je vjera krjepost koju je darovao Bog, a ne biskupi ili svećenici (popovi). Svećenici i biskupi jesu ti koji su izdali Isusa, nastavlja Radić u svome govoru, i zato ne bi trebali »čitavom kršćanskom mirotvornom narodu davati propise«. Biskupi su u svojoj okružnici, prema njemu, zaboravili Isusov nauk ljubavi i mira. Pismo karakterizira kao puno *sotonske oholosti*. Cilj je pisma, kaže Radić, »da popovskoj stranci prokrči put za buduće izbore« i, nastavlja dalje: »to se naravski ne će dogoditi, jer gdje su ti poganski lovci, koji bi svojim vražjim šapama mogli uloviti i jednu jedinu seljačku kršćansku dušu«.[35]

Krajem srpnja 1925. godine u *Katoličkom listu* izišao je članak o Radićevim vjerskim nazorima koji potpisuje određeni K. B. (Kosta Bohačevski bio je jedan od

---

[32] Radićev »Sl. Dom« napada Sv. Oca Papu, u: *Katolički list* (1924.)7, 80.

[33] *Isto*.

[34] Govor g. Radića u Krašiću, u: *Katolički list* (1924.)40, 491.; S. RADIĆ, Poganska politika 14 hrvatskih katoličkih biskupa, u: *Slobodni dom* (1924.)18, 2–3.

[35] Govor g. Radića u Krašiću, 492–493.; S. RADIĆ, Poganska politika 14 hrvatskih katoličkih biskupa, 2–3.

pseudonima Janka Šimraka). Govoreći o vjerskim pitanjima, on ponovno navodi njegovu izjavu u kojoj kaže kako se »hrvatski narod neće nikada pravo sliti sa srpskim, dok se Hrvati ne oslobode Rima i to posvema... Ali ja sam uvijek o tom razmišljavao da bi trebalo stvoriti hrvatsku crkvu, nezavisnu od Rima, nacijonalnu, koja bi se lako, tokom vremena, spojila sa srpskom pravoslavnom (...)«[36]. Šimrak prenosi već spomenute Radićeve izjave o borbi protiv klerikalizma u kojoj mu je poslužio njegov republikanizam i kako pravoga narodnoga ujedinjenja nema prije nego se ujedine Crkve, a to se može samo ako bi svaki narod stvorio svoju nacionalnu Crkvu. U tome bi Radiću trebao pomoći HSC te kaže:

> »Dakle odsada će izgubiti titulu 'reformatora' vjere i morala Kalođera i njegova družina jer evo javlja se iza brda novi poglavica hrvatske crkve, neokrunjeni predsjednik republike. On će sada sam uzeti stvar u svoje ruke. Pribičević neće više trebati da podupire ono nekoliko desperatera u starokatoličkim redovima, jer evo zadobiše velikog zaštitnika u osobi predsjednika seljačke stranke, koji će sada zaigrati krvavo kolo odcjepljenja od Rima... Prenio je dakle svu svoju bijesnu mržnju na Rim (...). Pače mnogi 'rimski' svećenici, koje on sada proklinje, bili su tako uz njega, da su nas, za koje Radić ističe, da smo jedini njegovi protivnici, jedini rasadnici 'klerikalizma', jedini Rimljani, da je nama vjera i crkva samo cimer (...) Radiću nije dakle dosta narodno jedinstvo u centralizmu nego on hoće i duševno jedinstvo i to tako, da se mi otrgnemo od Rima (...).«[37]

Šimrak zaključuje svoj članak kako je odcjepljenje Hrvata od Rima politički cilj HSS-a, koji je ponajprije usmjeren protiv klerikalizma HPS-a, koji je nositelj ideja Rima i klerikalizma.[38] Taj Radićev stav isto će glasilo potkrijepiti člankom vezanim uz pojavu starokatolicizma u župi Raven, gdje će radićevci povezani sa starokatolicima raditi na prijelazu stanovništva na starokatolicizam.[39]

Katolički list u uvodniku iz prosinca 1926. godine progovorit će o odnosu Stjepana Radića prema Katoličkoj Crkvi. Taj članak prikazuje kako su u katoličkim krugovima doživljavali Radićev odnos prema Crkvi. Autor članka, moguće urednik Stjepan Bakšić, otvoreno progovara kako Radić i pristaše njegove stranke stalno napadaju Katoličku Crkvu i simpatiziraju starokatolicizam, kako to pokazuju slučajevi u Stenjevcu, Ravenu, Tuzli i drugim mjestima. Njegov govor u Krašiću on povezuje s djelovanjem beogradskih slobodnih zidara kojima se Radić želio dodvoriti. Naime

[36] K(osta) B(ohačevski), Novi vjerski poglavica, u: *Katolički list* (1925.)29, 365.

[37] K. B., Novi vjerski poglavica, 366.

[38] *Isto*, 367.

[39] Radićeva stranka i starokatolicizam, u: *Katolički list* (1926.)48, 662.

autor članka kaže kako beogradska čaršija i slobodni zidari ne podnose Radića te da on napada Katoličku Crkvu kako bi im se dodvorio. Njegovi govori puni su mržnje prema Crkvi i katoličkom svećenstvu, nastavlja autor. On također Radićeve govore protiv Crkve naziva »kumovanjem zagrebačke organizacije starokatoličke crkve«[40].

I druga katolička, službena i poluslužbena, glasila pisala su o Radićevim napadima na Crkvu i svećenstvo. Sarajevski *Katolički tjednik* dovodi Radića u izravan odnos sa starokatolicima. U jednom članku osvrće se na spominjanu Radićevu izjavu o prijelazu Hrvata na starokatolicizam i ističe kako su neki članovi HSS-a postali otvoreni agitatori starokatolicizma, a neki viđeniji članovi stranke već su pristupili HSC-u. Također spominje kako Radić ima nakanu otvoriti katedru za starokatolicizam na zagrebačkom Bogoslovnom fakultetu koju bi preuzeo Dragutin Tomac. Sve to on uzima kao dokaz Radićeva djelovanja protiv Katoličke Crkve i razlog zašto su brojni svećenici napustili njegovu stranku.[41] *Narodna politika* isto piše o Radiću i njegovoj vjerskoj politici:

> »Staroj protukršćanskoj i protukatoličkoj politici (...). Rijetkom ustrajnošću bori se Radić protiv crkvene organizacije, protiv predstavnika Crkve i protiv nekih katoličkih dogma i nauka. Napada papu prikazujući ga kao Mussolinijeva ortaka, napada nuncija Pellegrinettija kao neprijatelja naše države. Klevetnički je izgrdio bosanske i hercegovačke franjevce nazivajući ih lašcima i varalicama; pogrdno se izjavljivao o ispravnim svećenicima i svjetovnjacima, govoreći da su robovi Rima.«[42]

List prenosi i Radićev govor u Tolisi, gdje je izjavio da svećenici služe Bogu, a misle na vraga. U istom članku govori kako članovi HSS-a agitiraju po selima za starokatolicizam, a potaknuo ih je sami Stjepan Radić.[43] Isto glasilo kaže u jednom članku kako Radić sistematski napada Katoličku Crkvu i svećenstvo, a štedi starokatolike.[44] Pišući o Stenjevečkom slučaju, list citira *Slobodni dom* koji prikriveno podržava starokatoličku propagandu u Stenjevcu.[45] *Narodna politika* u jednom članku o odnosima Stjepana Radića prema starokatolicima, gdje navodi Donkovićeve izjave iz *Starokatolika*, progovara i o njegovu vjerskom nazoru:

[40] Stjepan Radić prema katoličkoj crkvi, u: *Katolički list* (1926.)50, 681–684.

[41] Radićevska agitacija za staro-katoličku crkvu, *Katolički tjednik*, 2. 5. 1926., 3.

[42] Ne možemo bez konkordata, *Narodna politika*, 16. 4. 1926., 1.

[43] Stjepan Radić prema vjeri i svećenicima, *Narodna politika*, 13. 5. 1926., 4.

[44] Sistematski napadaj Radića na hrvatsko katoličko svećenstvo, *Narodna politika*, 3. 9. 1926., 6.

[45] Sijači vjerskog razdora, *Narodna politika*, 19. 11. 1926., 1–2.

> »Radić nije samo političar nego je on zastupnik posebne svoje filozofske i teološke škole koja se u principima protivi katoličkom shvaćanju (...). Upravo radi toga mi se i nismo toliko borili protiv Radićevih političkih koncepcija i protiv njegove političke taktike, nego smo se mnogo više borili protiv njegovih kulturnih i socijalnih pogleda, koji stoje u kontradikciji s pogledima katoličke crkve i katoličke nauke.«[46]

3. Starokatolički izvori o Stjepanu Radiću

Naposljetku treba vidjeti što su starokatolički izvori govorili o Stjepanu Radiću. Ante Donković u svome nekrologu u *Starokatoliku* nazvao ga je najvećim Hrvatom i najboljim našim čovjekom od Grgura Ninskoga. Donković ističe kako je Radić sustavno radio »na duhovnom i duševnom oslobadjanju naroda od kojekakvih sumnjivih auktoriteta u prvom redu od straha pred bahatim općinskim bilježnicima i pred samovoljnim seoskim popovima«[47]. Dalje on spominje kako je 1918. godine Radić sudjelovao na sastanku kojim su udareni početci reformskoga pokreta i starokatoličkoga crkvenoga pokreta. Spominje kako je na tome sastanku uz njega bio njegov stranački kolega i idejni začetnik reformnoga pokreta Rikard Korytnik, zatim Josip Predavec, Vladko Maček i on sam. Autor se sjeća Radićevih riječi kako reformni pokret u Češkoj ne će uspjeti jer je tamo narod izgubio vjeru, »ali će kod nas uspjeti, jer je naš narod pobožan i dobar, pa će radosno zagaziti u borbu 'za staru pravdu', to jest za svoju narodnu crkvu, koju su rimski pape oteli«[48]. Sljedeći izvor koji govori o Radiću i starokatolicima jest jedna knjižica Nike Petrića iz 1935. godine. Petrić u toj knjižici ubraja Radića među pristaše starokatolicizma. Spominje kako ga je imao prilike upoznati u siječnju 1927. godine u Splitu i da je jednu noć prenoćio u njegovu stanu. Tom prilikom, prema Petrićevim riječima, izjavio je kako je HSC korisna institucija za hrvatski narod i da on sa simpatijama prati njezin razvoj, kao i to da im HSS namjerava pomoći u njihovu širenju.[49] Petrić progovara i o Radićevu političkom, ali i vjerskom nazoru:

> »Veliki je gubitak za Hrvatsku Starokatoličku Crkvu, da je Stjepan Radić onako nenadano i tragično poginuo, jer prije ili kašnje on bi bio konačno obračunao sa hrvatskim klerikalizmom za kojega je bio uvjeren, da je glavna zapreka sređivanju i napretku naših narodnih, te kulturno-vjerskih vjersko-filozofsko naziranje o svijetu, koje se baziralo na principima naravne etike i religije, a koje je bilo ojačano i usavršeno pravim i nepo-

[46] Otkrića veza Radića sa starokatolicima, *Narodna politika*, 2. 10. 1928., 2.

[47] A. DONKOVIĆ, Stjepan Radić, 33.

[48] *Isto*, 34.

[49] N. PETRIĆ, *Hrvatska starokatolička crkva i Stjepan Radić*, Subotica, 1935., 3.

kvarenim načelima kršćanstva. On nije bio ateista, ali nije bio ni formalista. Bio je 'naravni kršćanin' jer čovječnost i pravda to su bile glavne ideje vodilje u čitavom njegovom radu.«[50]

On i ovdje navodi pismo Stjepana Radića Nikoli Pašiću od 22. travnja 1925. godine, koje je u cijelosti objavio zagrebački *Hrvat* 18. srpnja iste godine. Toni Schlegel[51] ostavio je dva pisma svojih razgovora sa Stjepanom Radićem tijekom njegova boravka u zatvoru 1925. godine. U drugom pismu on donosi svoje razgovore s njime vezane uz klerikalizam i starokatolicizam. To pismo identično je onom koje je tiskano u *Hrvatu*, a kojim su se tako obilno koristili katolički i starokatolički izvori.[52] Dijelovi toga pisma navedeni su, među ostalim, i u spomenutom nekrologu Stjepana Bakšića.

Govoreći o Stjepanu Radiću u odnosu prema katolicizmu, uvijek treba poći od činjenice da je on svoje stavove prema Katoličkoj Crkvi oblikovao pod utjecajem Masarykova antikatolicizma. Njegov antiklerikalizam prelazio je često u antikatolicizam iako se on nikada javno nije odrekao svoje pripadnosti Katoličkoj Crkvi. Njegovi stalni napadi na Crkvu i svećenstvo nisu bili samo dio njegove ideologije koja je trebala pokrenuti seljačke mase nego su bili i dio njegova vjerskoga svjetonazora, koji je bio antikatolički, a ne samo antiklerikalan. Iako se Radića uglavnom promatralo kao antiklerikalca, u odnosu prema političkim strujanjima u Hrvatskoj toga vremena, osobito u odnosu prema HPS-u, Radić je svakako gajio i određene antikatoličke ideje koje često nije skrivao, a koje su katolički pisci i novinari uočavali u njegovu svjetonazoru i govoru o vjeri. Upravo u kontekstu Radićeva antiklerikalizma i prikrivenoga antikatolicizma mogu se iščitati i određene simpatije koje je Radić imao prema starokatolicizmu. Iako on ni jednom nije javno podržao starokatolicizam, Schlegelova pisma, ne smije se smetnuti kako je Radić 1918. godine zajedno s vodećim ljudima HPSS-a, Korytnikom, Predavcem i Mačekom, vodio razgovore o početcima reformnoga pokreta. Maček i Predavec kasnije su prešli na starokatolicizam, kao i dio pristaša HPSS-a/HRSS-a/HSS-a te su pod utjecajem vjerskih nazora i ideologije Stjepana Radića počeli podupirati širenje starokatolicizma. Mnogi HSS-ovski prvaci na lokalnoj razini uvelike su pridonijeli širenju starokatolicizma i često ga i sami prihvaćali. Sve to ne bi bilo toliko očito da nije bilo snažnoga antikatoličkoga usmjerenja u politici Stjepana Radića koje je on svakako

[50] *Isto*.

[51] Jedan od utemeljitelja HPSS-a i otpali katolički svećenik. Vidi više u: M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Antun Schlegel vodeća ličnost u novinarstvu Hrvatske do 1929. godine, u: *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice* (2001.)1, 91–114.

[52] B. KRIZMAN, Dva pisma T. Schlegela o razgovorima sa Stjepanom Radićem u zatvoru 1925. godine, u: *Časopis za suvremenu povijest* 6(1974.)2, 136–137.

utkao u svoju političku stranku i među svoje pristaše. To pitanje, Radićeva antikatolicizma, za razliku od već znanoga antiklerikalizma, svakako zahtijeva dublju i detaljniju studiju, međutim očito je kako je Radićev antiklerikalizam, oblikovan pod Masarykovim utjecajem, bio temelj za njegove simpatije prema HSC-u, ali i povod za pristajanje nekih članova HSS-a uz starokatolicizam.

Podrška političkih stranaka i istaknutih pojedinaca prema reformnom pokretu i kasnije prema HSC-u pokazala se kao dvosjekli mač. Politički činitelji (HPSS/HRSS/HSS i Demokratska stranka) gledali su pokret ponajprije u kontekstu svojih interesa. Takvo je držanje protagonista međuratne hrvatske političke pozornice samo povremeno, ali nikako trajno, bilo korisno zagovornicima ostvarenja reformnih ideja u Katoličkoj Crkvi u Hrvatskoj.

Zaključak

Iako je HSC otvoreno prikazivao sebe kao pravu i izvornu hrvatsku narodnu Crkvu, što je očito i iz njegova imena, bez djelovanja različitih političkih čimbenika njegovo širenje ostalo bi vrlo ograničeno. Iz vremena reformnoga pokreta otvorenu podršku davala mu je Samostalna demokratska stranka Svetozara Pribićevića, koji je vodio otvorenu antikatoličku djelatnost i na državnoj razini. Nakon što su Pribićević i njegovi demokrati sišli s vlasti i velikosrpska Narodna radikalna stranka preuzela političku inicijativu, podrška starokatolicizmu nije se više svodila samo na slabljenje utjecaja Katoličke Crkve, što je i dalje bilo uključeno, nego i na širenje pravoslavlja. Vodeća hrvatska stranka HPSS/HRSS/HSS i njezin vođa Stjepan Radić pristupali su reformnom pokretu i HSC-u oportunistički i ambivalentno. Konačan cilj Radićeve politike bio je oslabiti snažan utjecaj Crkve na društveni i politički život Hrvata, osobito tradicionalnoga sela koje je postalo glavna biračka baza Radićeva HPSS-a/HRSS-a/HSS-a i klerikalnoga HPS-a. S druge strane i Radićev antiklerikalizam i prikriveni antikatolicizam bili su podloga za podupiranje reformnoga pokreta i HSC-a, ali slab odjek reformnih ideja među hrvatskim seljaštvom bio je glavni razlog zašto Radić nikada nije javno podržao reformaše i HSC, osobito kada se kroz kratko vrijeme pokazalo da pokret ne će uspjeti i da je postao sredstvo za političke manipulacije pojedinih političkih stranaka. Time je HSC postao politički obilježen kao organizacija koju podržavaju beogradske vlade, a u vrijeme diktature kralja Aleksandra neki njegovi istaknuti članovi, kao Stjepan Zagorac, otvoreno su podržavali diktaturu i jugounitarizam. Svakako da je beogradski režim podržavao osnutak, institucionalizaciju i širenje HSC-a radi slabljenja utjecaja Katoličke Crkve na području Kraljevine SHS-a/Jugoslavije s obzirom na njezinu ulogu u očuvanju hrvatskoga nacionalnoga i kulturnoga identiteta, koji je bio ugrožen velikosrpskim tendencijama. Bez obzira na to što je HSC isticao svoje hrvatstvo u okolnostima u kojima je nastao, bio je politički obilježen kao oruđe beogradskih vlada s ciljem

slabljenja i potiskivanja katolicizma u međuratnoj Jugoslaviji. Stoga je nakon 1929. godine njegova aktivnost postajala sve slabija, a hrvatski tisak i politički čimbenici potpuno su ignorirali njegov rad.

POLITICAL ENTITIES IN RELATION TO THE REFORM MOVEMENT AND OLD CATHOLICISM – POLITICAL EFFORTS TO WEAKEN THE CATHOLIC CHURCH IN THE KINGDOM OF SERBS, CROATS, AND SLOVENES BY THE YEAR 1929 (II.)

Daniel PATAFTA*

Summary: *Because of the connections of the reform movement with the land government in Croatia and the central government in Belgrade, where Pribićević's independent Democrats held the leading positions, as well as the open affection of Pribićević and his party colleagues, the liberal press began to view the reform movement as a kind of exponent of anti-Croatian politics. On Radić's attitude towards the reform movement and Old Catholicism we can say that it was opportunistically and politically motivated in order to weaken the influence of the Catholic Church on the village and peasantry, especially the Croatian People's Party, as the core voting base of his party. Even though some members of the Croatian (People's/Republican) Peasant Party were in favor of promoting Old Catholicism purely out of interest, Radić never publicly endorsed the Croatian Old Catholic Church and its activities, regardless of his anticlerical and anticatholic positions.*

Keywords: *reform movement, Croatian Old Catholic Church, political Catholicism, Pribićević, Stjepan Radić, Serbian Radicals, Freemasons, Catholic Church, political opportunism.*

* Asst. Prof. Daniel Patafta, Ph. D., Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb, Vlaška ulica 38, P. O. box 432, 10000 Zagreb, Croatia, d.patafta@yahoo.com